

Mislav Radošević

(*Slavonski Brod*)

ŠUME I DRUŠTVO SLAVONSKE VOJNE KRAJINE: PRIMJER BRODSKE PUKOVNIJE U DRUGOJ POLOVICI 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA

UDK 630:94(497.5)“17/18“

Pregledni rad

Primljeno: 27. 1. 2019.

Habsburška Monarhija je nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine proširila svoju vlast na teritorij između rijeka Drave, Save i Dunava, koji je u 18. stoljeću uređen i podijeljen na civilni i vojni dio, poznate pod nazivima „civilna Slavonija“ (Kraljevstvo Slavonije), koja je bila pod feudalno-kraljevskom upravom, i „vojna Slavonija“ (Slavonska vojna krajina/granica), koja se nalazila pod vojnom i direktnom carskom upravom. Slavonska vojna krajina, koja se protezala Posavinom duž lijeve obale rijeke Save te graničila sa Osmanskim Carstvom prema jugu, bila je bogata aluvijalnim, poplavnim šumama, koje su stavljene pod direktnu carsku zaštitu i nadzor. U svrhu boljeg nadzora i upravljanja šumskim resursima, habsburška administracija je donosila razne uredbe i regulacije tijekom 18. i 19. stoljeća, koje su ostale na snazi, uz veće ili manje izmjene, do industrijalizacije i razvojačenja te ukidanja vojnokrajiškog sustava u drugoj polovici 19. stoljeća. Ovo istraživanje se fokusira na utjecaj i učinak tih regulacija i carskih uredbi na odnos između vojnih autoriteta, lokalnog stanovništva i njihovog okoliša u dijelu Slavonske vojne krajine koji se nalazio pod upravom 7. (Brodске) graničarske pukovnije. Osim odnosa, ovo istraživanje daje također analizu mnogih okolišnih i društvenih promjena i njihovih raznih faza razvoja, opisanih kroz povijesne izvore različitih provenijencija nastalih između sredine 18. i sredine 19. stoljeća.

Ključne riječi: šume, ranonovovjekovna povijest, Slavonska vojna krajina, okolišne promjene

Kratki uvod u odnos društva i okoliša u 18. stoljeću

Tema je ovog članka¹ prikazati percepciju i odnos prema šumama na području Brodske pukovnije i Slavonske vojne krajine u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća, odnosno u doba razvijenog i prosvijećenog dvorskog apsolutizma, kameralizma te fiziokratizma na habsburškom Dvoru,² čije su agrarne, društvene i ekonomske politike utkale put oblikovanju slavonskog društva i okoliša brodske Posavine kakve poznajemo danas. Analizirat će se pravne regulacije i društveno-gospodarski procesi toga doba koji su utjecali na međusobni odnos između lokalnog stanovništva, vojne vlasti i slavonskog okoliša, odnosno posavskih šuma.³

¹ Članak je nastao kao sažetak diplomskog rada „Šume Brodske pukovnije u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća“, izrađenog pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Hrvoja Petrića i nasl. doc. dr. sc. Sanje Lazanin pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rad prati razvojne faze privredno-ekonomskih i društveno-povijesnih procesa na mikrohistorijskom modelu posavskog okoliša i društva kroz analizu opširnih povijesnih izvora različite provenijencije, od putopisa i memoara do statističkih izvješća i kartografskih prikaza. Trenutno se rad nalazi u fazi nadogradnje i uređivanja za potrebe izdavanja knjige.

² O fenomenu dvorskog apsolutizma 17. i 18. stoljeća te prosvijećenog dvorskog apsolutizma kao kasnije inačice iz sredine 18. stoljeća i njihovoj ulozi u formiranju državno-administrativnih sustava toga doba više u sljedećim radovima: Jack L. Schwartzwald, *The Rise of the Nation-State in Europe – Absolutism, Enlightenment and Revolution 1603-1815* (Jefferson, NC: McFarland & Comp., 2017); Franz A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780* (Cambridge University Press, 1994); Derek Beales, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-Century Europe* (London-New York: I.B. Tauris, 2005); Werner Ogris, „Zwischen Absolutismus und Rechtsstaat“, u: *Österreich im Europa der Aufklärung*, Band 1 (Wien: Verlag der ÖAW, 1985), 365-377.

O ekonomskim politikama kameralizma i fiziokratizma u 18. stoljeću više u sljedećim radovima: Marten Seppel, Keith Tribe (ur.), *Cameralism in Practice – State Administration and Economy in Early Modern Europe* (Woodbridge: The Boydell Press, 2017); Ronald L. Meek, *The Economics of Physiocracy* (London-New York: Routledge, 2003); Roman Sandgruber, *Ökonomie und Politik – Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Wien: Verlag Carl Ueberreuter, 1995-2005), 103-233.

³ Nedavno je objavljen zbornik radova *Slavonske šume kroz povijest*, koji daje potreban historioografski uvid u razvoj slavonskih šuma i okoliša kroz sve povijesne periode, od antičkog razdoblja preko srednjovjekovnog, osmanskog i habsburškog perioda vlasti do modernog doba. Dok za period 18. stoljeća postoje izvrsni radovi vezani za civilno-kraljevski dio Slavonije, vojnokrajški dio Slavonije i njegova tematika obrađeni su isključivo za period 19. stoljeća, odnosno pred samo ukidanje vojnokrajškog sustava i pojavu vojnokrajških imovnih općina. Određenu problematiku vojnokrajških posavskih šuma obradio je Damir Matanović u svom članku „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“, gdje daje jedan sažet pregled razvoja vojnokrajškog šumarskog sustava u 19. stoljeću, no također se osvrće na početke uređenja šumarske struke i prvih uredbi o šumama u Slavonskoj vojnoj krajini u 18. stoljeću. Zbog toga je ovaj rad dijelom motiviran također kako bi se neki od fenomena i osobitosti, spomenutih i nespomenutih u zborniku i članku, pobliže opisali i prikazali iz jedne drugačije perspektive.

Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. Habsburška Monarhija se širi na prostor Panonske nizine, tradicionalno shvaćene kao jedne od najplodnijih europskih nizina, koju karakterizira izrazito vodno i šumsko bogatstvo. Istovremeno, zbog društvenih i političkih faktora prijašnjih nekoliko stoljeća, ona je područje izrazito slabe naseljenosti te niske razine obrađenosti i količine agrarnog zemljišta, što je zahtijevalo od novih vlasti velika ulaganja u poljoprivrednu i upravnu infrastrukturu, kao i „socijalno discipliniranje“ naroda nastanjenih na tom prostoru.⁴ Socijalno discipliniranje se, prema riječima njemačkog povjesničara Gerharda Oestreicha, može promatrati kao „politički i društveni rezultat apsolutizma“,⁵ odnosno u ovom slučaju se može objasniti sljedećim opisom:

„ (...) uglavnom (su) vladarske i funkcionalne elite određivale sadržaje i ciljeve procesa discipliniranja i provodile ga uz pomoć zakonodavstva, uprave, kaznenog sudstva, vojske, Crkve, škole i gospodarske politike. Dok se proces discipliniranja u 16. i 17. st. koncentrirao na organe vlasti, Crkvu i vojsku kao «stožerno discipliniranje», u 18. je stoljeću snažnije obuhvatio društvo, gospodarstvo, kulturu pa čak i prirodu, primjerice u baroknim dvorskim parkovima i vrtovima.“⁶

Iz navedenog se opisa može zaključiti kako su okolišni zahvati bili jedan sastavni dio fenomena socijalnog discipliniranja, no važno je pri tome naglasiti da se nije radilo samo o estetskim zahvatima poput spomenutih baroknih parkova i vrtova, već se tu radilo o mnogo složenijem procesu koji je obuhvaćao više (međusobno isprepletenih) razina ekonomske politike, organizacije i hijerarhizacije društva, urbanističko-agrarnog planiranja te „kulturološko-mentalitetne (iz-/nad-/do-)gradnje“, odnosno reevaluacije i reorganizacije tadašnjih društvenih i okolišnih odnosa. Faktor okoliša se često zapostavljao u tradicionalnim historiografskim istraživanjima, no on je jedan od najvažnijih čimbenika za formiranje društva toga doba, odnosno Roksandić to objašnjava ovako:

„Bilo bi sasvim neprimjereno reći da je prirodna sredina ikada bila nevažna u konstituiranju sustava vlasti i moći »starog poretka«, dakle u razdobljima kada je agrarna ekonomika bila odlučujuća u međudnosu čovjeka i njegova okoliša. Napose je to bilo važno kada se radilo o pitanju kontrole nad izvorima vode i vodotocima. Međutim, tek u ranome novom vijeku, razvitkom modernih država te s mnoštvom tehnoloških »revolucija« i njihovih ekonom-

⁴ Drago Roksandić, „Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine“, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 3 (2007), 64.

⁵ Gerhard Oestreich, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates - Ausgewählte Aufsätze* (Berlin: Duncker & Humblot, 1969), 188.

⁶ Anette Völker-Rasor (ur.), *Rani novi vijek* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2016), 298.

skih aplikacija, međuodnosi čovjeka i njegova okoliša silno su se usložili, dakako konkretno historijski uvijek različito, u distinktivnim makro i mikro ekosistemima.“⁷

Takvi složeni odnosi društva i okoliša prepoznatljivi su i u ekonomskoj politici Habsburške Monarhije, kojoj je osim kontrole nad vodotocima (Save i Dunava te njihovih pritoka u slučaju Slavonske vojne krajine) bila važna i politika prema njezinom šumskom bogatstvu i kako ga najbolje iskoristiti za državne (dinastijske) interese. Interesi habsburškog Dvora i metode provođenja istih uključivali su direktnu kontrolu nad teritorijem, aktivnu demografsko-kolonizacijsku politiku, iskorištavanje lokalno dostupnih resursa i razvoj ekonomije „stvaranja viškova“. Već su spomenuta društveno-politička i demografska situacija te privredna „zaostalost“ stvarale velike izazove i zahtijevale velika ulaganja državnog aparata u svrhu njihovog željenog uređenja. Nakon dolaska Slavonije pod habsburšku vlast zatečena su ogromna šumska prostranstva te su vojne vlasti još od komisije grofa Caraffe⁸ savjetovale Dvorsko ratno vijeće i Dvorsku komoru da se uspostavi šumski red i pravilnik jer je ovo područje bogato šumama.⁹ Ovdje se već može primijetiti zainteresiranost vojnih i komorskih vlasti prema šumskim resursima, prije svega građevinskoj i gorivoj drvenoj građi, naročito prema hrastovini, no nema još naznaka fiziokratske politike, koja se javlja pola stoljeća kasnije, gdje se težište stavlja na poljoprivredu i agrarni razvoj, već je ovdje izražena merkantilistička (kameralistička) politika dvora i vojno-obrambena funkcija regije (močvarno i šumovito tlo koje ima potencijal ometanja kretanje i opskrbe velikih vojski). Tek s prestankom ratnih aktivnosti na području Slavonije, sklopljenim mirom s Osmanskim Carstvom u Beogradu 1739. godine te dolaskom Marije Terezijske na vlast 1740. godine započinje organiziranija agrarno-privredna obnova i razvoj Slavonske vojne krajine, a samim time i veći i bolje nadzirani zahvati u njezinom okolišu.

⁷ Roksandić, „Posavska krajina/granica“, 63.

⁸ Grof Ferdinand Carl Caraffa di Stigliano imenovan je vođom dvorske komisije poslana radi sastavljanja popisa naselja, ljudi i njihove imovine u Slavoniji nakon njezinog oslobođenja od osmanske vlasti. Komisija je u dva navrata popisala slavonska imanja i zemlje (1698. i 1702. godine), a podaci tih popisa trebali su dati uvid vlastima u demografsku i ekonomsku situaciju i potencijal koji bi Slavonija kao „novostečevina“ imala unutar habsburškog dominija. Izvještaji i popisi komisije grofa Caraffe danas su važan izvor za povijest Slavonije na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, naročito za područje historijske demografije i ekonomske povijesti. Više o tome u: Ive Mažuran, *Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, knjiga 7 (Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, 1989).

⁹ Mažuran, *Izvještaji Caraffine komisije*, 85, 155.

Prikaz slavonskog i posavskog okoliša u 18. i početkom 19. stoljeća

Što se tiče samog izgleda slavonskog okoliša prije spomenutih zahvata od 1740. godine nadalje, teško je dati precizan opis, no ukoliko se uzmu u obzir izvještaji Caraffine komisije, radilo se o pretežno šumovitom i močvarnom teritoriju. Čak i kasniji narativni izvori iz druge polovice 18. stoljeća¹⁰ govore o šumovitoj i „divljoj“ zemlji, slabo naseljenoj, čije stanovništvo nema razvijenu privredu, već živi u „zabačenim i razbacanim“ naseljima od primitivne trgovine i međusobnog pljačkanja i „hajdučije“.¹¹ Pri tome treba obratiti pozornost i biti na oprezu kod spomenutih narativnih izvora i ne preuzimati

¹⁰ U ovome sam istraživanju koristio putopise dvaju carskih činovnika, von Taubea i Engela. Koristio sam originalni tisak za *Historische und geographische Beschreibung des Koenigreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien* Friedricha Wilhelma von Taubea (Leipzig, 1777), iako postoji i prevedeno i objavljeno izdanje na hrvatskom: Friedrich Wilhelm von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema. Leipzig 1777., 1778.*, prev. i pril. Stjepan Sršan (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2012). Engelov putopis i izvješće nisu nikad tiskani, nego su sačuvani u originalu kao rukopis na njemačkom jeziku u Ratnom arhivu u Beču. Rukopis je u cijelosti preveden, tiskan i objavljen u izdanju Matice srpske na srpskom jeziku i ćirilici 2003. godine pod uredništvom Slavka Gavrilovića. Ja sam koristio već objavljeni dio iz *Zbornika Matice srpske* iz 1971. godine, koji se dotiče Slavonske vojne krajine: *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema* (Svezak II), Franz Štefan Engel, prevela i objavila: Vera Stojić u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* Knjiga XIX., Svezak 1 (Matica srpska, Novi Sad, 1971.) ;

¹¹ U periodu između sredine 16. i početka 20. stoljeća vrlo su rašireni i popularni bili izvještaji, dnevnici i opisi s putovanja istraživača, avanturista i državnih službenika diljem svijeta, počevši sa španjolskim istraživačima „Novog svijeta“ u 16. do završnih ekspedicija na Sjeverni i Južni pol početkom 20. stoljeća. Ti izvještaji i opisi su dosad korišteni u tradicionalnim historiografijama kao vrijedni izvori za historijsku geografiju, demografiju, antropologiju, etnologiju, političku povijest, ekonomsku povijest i dr., no danas su također važan izvor za uvid u mentalitet i pristup samih autora i putopisaca toga vremena nečemu njima stranome, tj. „Drugome“, naročito iz perspektive historijske imagologije. Danas već poznate legende o mitskim zlatnim gradovima (poput „El Dorada“) i čudesnim stvorenjima i ljudima koje su nastale iz pera putopisaca toga doba upućuju na fenomen „pisanja egzotike“ (usporedivo s današnjom pojavom tzv. „lažnih vijesti“ u medijima, popularno nazivanih anglizmom *fake news*), odnosno pokušaja privlačenja čitateljstva preuveličavanjem ili lažnim opisivanjem lokacija, bića i pojava dodavanjem neuobičajenih, egzotičnih ili neprirodnih atributa za ondašnjeg čitatelja. Sličan je i slučaj korištenih putopisa von Taubea i Engela, koji Slavonijom u drugoj polovici 18. stoljeća putuju kao stranci, ali i kao carski činovnici, te pokušavaju dati vlastito viđenje slavonskog okoliša i društva, u skladu sa prosvjetiteljsko-apsolutističkim mentalitetom i kameralističkim interesima toga doba, koji su prevladavali na habsburškom Dvoru i među (prije svega odanim i školovanim) habsburškim podanicima i činovnicima. Zbog toga su i njihovi putopisi bogati egzotičnim i pretjeranim opisima slavonskog društva i okoliša, kako bi potaknuli maštu i interes kod čitatelja, ali i kako bi ispunili očekivanja svojih „poslodavaca“ te im na taj način predstavili mogući privredno-politički potencijal Slavonije. Više o imagološkom aspektu putopisa stranaca iz hrvatskih povijesnih zemalja i njihovim stereotipnim predodžbama o stanovništvu naseljenom na tim područjima u: Mirna Zeman, *Reise zu den 'Illyriern'. Kroatien-Stereotype in der deutschsprachigen Reiseliteratur und Statistik [1740-1809]* (München: Oldenborug Wissenschaftsverlag, 2013).

sve informacije kao istinite, već ih treba prvo „provući kroz istraživački filter“, odnosno usporedbom s drugim vrstama izvora te kontekstualizacijom i reevaluacijom povijesnih događaja, lokacija i procesa toga doba pokušati doći do što realnijeg prikaza okoliša i društva, odnosno pokušati izlučiti sve što bi moglo biti protumačeno kao izmišljeno ili dodano od strane autora radi stvaranja motiva „egzotičnosti“. No, čak i takvi motivi, opisi i usporedbe moraju biti uzeti u obzir prilikom analize slavanskog okoliša i društva toga doba, pogotovo iz imagološke perspektive: tako primjerice Engel daje zanimljiv opis slavanskog okoliša i društva koje susreću habsburški činovnici 18. stoljeća, gdje slavanski okoliš uspoređuje s „američkom divljinom“ koju susreću britanski kolonizatori u 17. stoljeću:

„Kada je pobjedonosno oružje Leopolda Velikog otelo Osmanlijama Hrvatsku i Slavoniju, te dvije kraljevine doduše nisu bile u onom istom stanju u kojem su Englezi 1606. zatekli Sjevernu Ameriku prilikom osnivanja njihovih prvih kolonija, ali nisu baš ni cvjetale.

Malo se vidjelo od gradova i sela, jer su se kuće nalazile djelomično rasturene po šumama, a djelomično u razvalinama. Ogromna, divljim zvijerima ispunjena šuma prekrivala je gotovo cijelu zemlju, čiji su stanovnici poput divljaka u Sjevernoj Americi živjeli samo od lova, stočarstva i ribolova, a mnogi i od pljačkanja svojih susjeda, sa kojima su takoreći ratove vodili.“¹²

Sličan opis Slavonije daje i von Taube. Njemu je Slavonija prije svega geografski vrlo „šarolika“ zemlja: istovremeno je močvarna, šumovita, brdovita i nepregledna ravan. Dalje u bilješkama komentira kako ga Slavonija podsjeća na Tacitovu „šumovitu i divlju Germaniju“, odnosno na zemlju nedirnutu ljudskom civilizacijom.¹³ Tu se može primijetiti sličnost s prethodnim Engelovim viđenjem Slavonije kao divljine, ali Taubeov prikaz nastoji dosta pozitivistički prikazati slavanski okoliš, napose slavonsku šumu, što se može vidjeti i u sljedećem opisu:

„Veliko dobročinstvo prirode su šume i prekrasni lugovi, u kojima pretežito ima hrastova, a zatim bukve, breze, topole, johe, orijentalne (turske) lijeske, divlje loze i mnogo drugih vrsta divljih voćaka, no ne sadrže korisnog drveća ariša. (...) Smreka i jela ima malo. Vrbe također nisu prisutne u odgovarajućim količinama. (...) Šumske (divlje) trešnje, divlje kruške i divlje jabuke su česte. Domaćih (pitomih) jabuka i ostalog voća se osjeća velika nestašica.“¹⁴

¹² Engel, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, svezak II, 511.

¹³ Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, sv. 1, 5-6.

¹⁴ Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, sv. 1, 11 (autorov prijevod).

Za Srijem (i pojedine dijelove Slavonije, koje nije jasno definirao) navodi još kako pate od „netašice drveta“,¹⁵ dok su ostali dijelovi Slavonije bogati gustom i velikom hrastovom šumom, koja je bogata kvalitetnim drvetom i trupcima za brodogradnju, ali da glavni prihod ne čini trgovina takvim drvetom, već lokalni magnati i plemići naplaćuju seljacima i stočarima pristup šumama za žirovanje svinja.¹⁶ Dalje navodi kako stanovništvo općenito ne mari puno oko drveta, jer puno kvalitetnog drveća sruše, uzmu ono što im je potrebno, a ostatak ostave trunuti na zemlji, te da pastiri, koji zimi borave u šumi, imaju običaj paliti vatru uz stablo, koje se onda osuši, izgori i kasnije sruši pod naletima vjetra (općenito olujna nevremena ruše puno starog drveća u šumama). U slučaju kad zarastu ili propadnu stari putovi kroz šumu, stanovništvo ima običaj popraviti stari put tako da ga se proširi ili napraviti sasvim novi put, a stabla koja su pri tome sasjekli jednostavno se ostavljaju trunuti uz put.¹⁷ Što se tiče „netašice drveta“ u Srijemu, navodi kako ondašnje stanovništvo zna poslije berbe kukuruza čupati suhe stabljike iz zemlje i koristiti

¹⁵ Fenomen „netašice drveta“ – S razvojem manufaktura i protoindustrijskih postrojenja u 17. i 18. stoljeću te s demografskom obnovom i rastom broja stanovništva dolazi do sve veće konzumacije drvene građe, a samim time do nestanka velikih šumskih površina diljem Europe. Smanjivanje šumskih površina dovodi i do međustaleškog sukoba oko raspodjele preostalih šumskih resursa. Sukobljavaju se seljaštvo (koje traži očuvanje komunalnih šuma i prava na ogrjevnu građu i držanje stoke u njima), plemstvo (koje nastoji sačuvati svoja regalna prava poput lova i prodaje građevnog drveta) te građanstvo (koje traži gorivo i resurse za potrebe razvoja i proširenja vlastitih obrta i manufaktura). Ti sukobi su doveli do potrebe za razvojem šumarstva kao zasebne grane znanosti u 18. stoljeću. Njemački ekohistoričar Joachim Radkau prvi je kritizirao fenomen „netašice drveta“ u modernoj historiografiji kao ekološki fenomen. Iako je razina pošumljenosti znatno opala diljem Europe te je ponegdje uistinu i došlo do ekološke katastrofe, Radkau je stavio naglasak na neuspjeh „starog režima“ i ekonomske politike da održe vlastiti sustav, odnosno na to da do „netašice drveta“ nije došlo ekološkom katastrofom, već neuspjelim administrativno-ekonomskim potezima i zbog nemogućnosti raspodjele resursa između sukobljenih staleža. Među historiografskim i šumarskim krugovima još uvijek traje rasprava oko tog fenomena i o njegovim pravim uzrocima i posljedicama, kao i o ulozi fosilnih goriva (kamenog ugljena i nafte), koja su tradicionalno shvaćena kao „spasitelji“ europskih šuma. Više o fenomenu „netašice drveta“ u kontekstu predindustrijske Europe u: Joachim Radkau, *Wood: A History*, na engleski preveo Patrick Camiller (Cambridge: Polity Press, 2012); Kieko Matteson, *Forests in Revolutionary France: Conservation, Community, and Conflict, 1669-1848* (Cambridge University Press, 2015); Winfried Schenk, „Preindustrial Forests in Central Europe as Objects of Historical-Geographical Research“, u: *Methods and Approaches in Forest History*, ur. Mauro Agnoletti, Steven Anderson (IUFRO Research Series, Volume 3, CABI, 2000), 129-139; Paul Warde, *Ecology, Economy and State Formation in Early Modern Germany* (Cambridge University Press, 2006).

¹⁶ Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, sv. 1, 13-14.

¹⁷ Taube se pri tome pita koliko je potencijalne potaše time izgubljeno ili koliko je željeza moglo biti taljeno vatrom grijanom od tog drveća. Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, sv. 1, 14-15.

ih kao zamjensko ogrjevno sredstvo.¹⁸ Budući da ne precizira koji točno dio Srijema pati od „nestašice drveta“ i da ostali izvori ne spominju ovaj fenomen na tom području, ne može se smatrati kako je općenito u Srijemu postojala „nestašica drveta“, već da su pojedina naselja ili obitelji bili u nemogućnosti nabave ogrjevnog drveta iz uže okolice. Taube osim toga naglašava kako se u slavanskim šumama većinom nalaze domaće životinje (svinje) i zvijeri (vukovi, spominje čak i medvjede u Pakračkom gorju), dok su divlje životinje poput jelenske divljači prava rijetkost „za takvu divljinu“, a smatra također da bi se divlje zvijeri trebale „kao i u Engleskoj“ istrijebiti, jer nisu „blagoslov prirode nego štetnici“.¹⁹

Primjećuje se obrazac kod von Taubea, koji prepoznaje ekonomski i industrijski potencijal slavonskih šuma (kvalitetno građevinsko drvo, gorivo za metalnu industriju, proizvodnja potaše itd.), ali smatra da lokalno stanovništvo to zanemaruje ili ne prepoznaje. Kritizira također i postojeće iskorištavanje šuma, s napomenom da bi lokalno stanovništvo trebalo povećati iskoristivost posječene drvene građe te urediti vlastite šume, a ne dopustiti da, primjerice, srušena stabla ostaju trunuti i da donji sloj šume zarasta u šikaru. Slične kritike iskorištavanja šuma od strane slavanskog stanovništva daju i domaći autori toga doba, npr. Matija Antun Relković u svojem poznatom spjevu *Satir iliti divji čovik*,²⁰ dok drugi daju i savjete kako bolje iskorištavati šume, poput Josipa Stjepana Relkovića u svom djelu *Kučnik*.²¹ U toj se kritici zapravo vidi jedan postojeći sukob tog vremena: naime, s jedne strane lokalno, pretežno ruralno stanovništvo iskorištava dostupne šumske resurse na njima već tradicionalan način, odnosno šume im služe kao izvor hrane za stoku, drva za ogrjev ili građe po potrebi, dok su državna politika i politika predstavnika manufakture prije svega uređenje šuma po kameralističkim i predindustrijskim interesima toga doba, odnosno državi je u cilju kontrola nad resursima i dobit za državnu blagajnu te dugoročni razvoj manufakturne proizvodnje kojoj je potreban pristup tim resursima. Za takav planski pristup proizvodnji i nadzoru nad resursima bilo je potrebno uspostaviti plansko gospodarenje šumama, tj. uspostaviti šumarsku struku, kojoj je zadatak trebao biti urediti šume i njihovo iskorištavanje na način koji bi bio najučinkovitiji i najisplativiji.²²

¹⁸ Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, sv. 1, 47.

¹⁹ Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, sv. 1, 15-22.

²⁰ Matija Antun Relković, *Satir iliti divji čovik* (2. izdanje, 1778), priredio Ivo Bogner (Osijek: Glas Slavonije“, 1974), 99-100 (vidi bilješku 15).

²¹ Josip Stjepan Relković, *Kučnik* (Osijek, 1796), priredio Josip Bratulić (Vinkovci: Naklada „Privlačica“, 1994), 63, 66.

²² Ne čudi stoga što se kao temeljno djelo moderne šumarske struke i potrajnog gospodarenja šumama uzima *Sylvicultura oeconomica* (1713.), napisana iz pera upravitelja i nadglednika rudnika kneza Saske, Hansa Carla von Carlowitza (1645.–1714.). Naveo sam već problem međustaleških sukoba u bilješki 15 ovog rada (fenomen „nestašice drveta“), dok za prikaz ra-

Što se tiče samih naselja i stanovništva Slavonske vojne krajine, Engel daje opis pojedinih sela i naselja, od kojih su najzanimljiviji opisi srijemskih sela Brodske i Petrovaradinske pukovnije koja se nalaze unutar ili barem u potpunosti okružena šumama te da je većina kuća građena od pletera ili pruća oblijepljenih blatom ili ilovačom („čatma“, od tur. *çatma*), s krovovima prekrivenima hrastovom šindrom (drvenim daskama), slamom ili rogozinom (šaši), a samo su javne zgrade (crkve i pokoji časnički stan) u većim ili bogatijim selima bile od tvrdog i kvalitetnog materijala (pečene opeke).²³ Navedene informacije upućuju ne samo na to da se radi o okolišu bogatom šumama, gdje je drvena građa lako dostupna lokalnom stanovništvu, nego i na to da lokalno stanovništvo ima određen afinitet prema korištenju drvene građe i radu s drvetom.²⁴

Radovi vojnokrajiskih statističara i carskih činovnika početkom 19. stoljeća²⁵ daju slične opise slavonsko-posavskog okoliša, pri tome ne koristeći više pojam „divljina“, nego isključivo „šumsko bogatstvo“ i poljoprivredni potencijal. U skladu s time i s prevladavajućom ekonomskom politikom toga doba (fiziokratizam), naglasak je tih radova i opisa prije svega na ratarstvu i proizvodnom kapacitetu Slavonske vojne krajine te velikoj količini močvarnih i poplavnih područja, gdje se osjeća gubitak poljoprivrednog kapaciteta i potencijala same Posavine. Prvi od dvojice statističara, Andreas Demian, daje također popis drveća koje se može naći u šumama Slavonske vojne krajine: najbrojniji je hrast, a njega slijede obični grab, bukva, brijest, breza, jasen, joha, lipa, topola, javor i vrba. Za hrastove navodi (kao i Taube prethodno) da su visoki, zdravi i tanki te da su najkvalitetniji za brodogradnju.²⁶ Donosi i zanimljiv podatak da je većina šuma, pogotovo hrastovih, smještena u napolavnim nizinama rijeka Save, Bosuta, Biđa i ostalih pritoka, te kako velika izlivanje rijeke Save mogu biti opasna za šume jer oslabe korijene drveća i povećavaju eroziju tla, te u slučaju naleta jačih vjetrova stabla bivaju iščupana i srušena.²⁷ Sličnim opisima poplavnog područja Posavine nastavlja i drugi statističar, Carl Hietzinger, koji navodi kako je okoliš uz rijeku Savu močva-

zvoja šumarske struke i problematiku percepcije šume kao „kapitala“ ili „životnog prostora“ više u: Radkau, *Wood: A history*, 172-228.

²³ Engel, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, svezak II, 541-561.

²⁴ Afinitet prema radu s drvetom kod slavonskog stanovništva spominje i ugarski etnograf Johann Csaplovics u: *Slavonien und zum Theil Croatien* (HarthlebenVerlag, Pesth, 1819), sv. 1, 109-110.

²⁵ Johann Andreas Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen: Theil 4 - Militärgrenze in Slavonien und Ungarn* (Wien, 1804-1807); Carl Benhard Hietzinger, *Versuch einer Statistik der k. k. Militärgrenze des österreichischen Kaiserstaates*, svezak 1-3 (Wien, 1817-1823).

²⁶ Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, 107.

²⁷ Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, 108.

ran i šumovit na obje obale te daje informaciju kako su vlasti rano prepoznale potencijal Save kao plovne rijeke i već 1733. krenule s velikim akcijama čišćenja njezinog korita i obala (koje su vjerojatno prekinute zbog nedostupnih sredstava i izbijanja ratova u terezijansko doba), no tvrdi da su ponovo pokrenute u novije doba, dajući zanimljivu informaciju kako su 1812. uz rijeku Savu prorijedili sve priobalne šume u širini od 15 hvati (oko 28 metara).²⁸

Za šume Vojne krajine općenito navodi kako su u njima najraširenija vrsta širokolisnog, tvrdog drveća (njem. *Laubholz*) hrast i bukva (hrast po Slavonskoj vojnoj krajini i uz kordon Banske krajine, bukva u Karlovačkom generalatu i po Banatskoj krajini) te potvrđuje prisutnost ostalih vrsta drveća koje su već Taube i Demian nabrojali, ističući kako je u Slavonskoj vojnoj krajini prisutna u velikom broju i orijentalna „turska lijeska“, odnosno medvjeda lijeska (lat. *Corylus Colurna*).²⁹ Također spominje i korisne biljke za dobivanje boja, koje lokalno stanovništvo koristi, a za Slavonsku vojnu krajinu navodi sljedeće biljke koje se mogu pronaći u vrtovima, poljima i šumama: bojadisarski broć ili crveni broć (njem. *Krapp*, lat. *Rubia tinctorum*), bojadisarski bodalj ili šafranika (njem. *Safflor*, lat. *Carthamus tinctorius*) i pasjakovina ili pasji trn/krkovina (njem. *Kreutzdorn*, lat. *Rhamnus cathartica*).³⁰ S Demianom se također ne slaže u nekim stvarima oko faune koja obitava u Slavoniji, npr. nigdje nije vidio risa i medvjeda niti pronašao „bivola“, kojeg je Taube opisivao.³¹ Tvrdi također kako je zrak „topao i težak“ u nizinskim područjima, no manje štetan nego prije i da se već krčenjem i isušivanjem močvara te njihovim pretvaranjem u agrarne površine poboljšala i klima u Slavoniji, koja više nije ista onoj koja je bila pod osmanskom vladavinom niti slična onoj „Tacitove Germanije ili počecima engleskih kolonija u Virginiji“.³²

Za Brodsku i Gradišku pukovniju Hietzinger donosi podatke iz 1819. godine o omjerima i vrsti drveća koje je zastupljeno na njihovom teritoriju. Za Gradišku pukovniju nabroja sljedeće: 73.300 jutara hrastove šume, 27.890 jutara „bukove šume“,³³ 15.940 jutara jasenove šume, 3990 jutara šume johe, 1990 jutara šume brijesta, 1990 jutara javorove šume, 1992 jutara lipove, brezove i topolove šume.³⁴ Za Brodsku pukovniju ne navodi površine u jutrima, već

²⁸ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 1, 86.

²⁹ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 1, 146.

³⁰ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 1, 149.

³¹ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 1, 150-160.

³² Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 1, 121.

³³ Problem preciziranja je terminološke prirode – na njemačkom jeziku tog vremena termin za bukvu je *Rothbuchen*, a za obični grab *Weißbuchen*, no autor navodi samo pojam *Buchen*, što označava širu porodicu bukovica, kojima grab ne pripada, iako u njemačkom nosi to „krivo“ ime.

³⁴ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 132 (vidi bilješku 17).

je podijelio šume na one nizinskog i one brdskog pojasa pukovnije u omjerima na osamdeseti dio (x/80). U nizinskom području Brodske pukovnije 67,5 % šuma su hrastove šume (54/80), 25 % su šume jasena i brijesta (20/80), 3,75 % su bukove šume ili šume običnog graba (3/80), 1,25 % šume johe (1/80), 1,25 % javorove šume (1/80), 1,25 % šume lipe, topole i ostalog drveća (1/80).³⁵

Službena politika habsburškog Dvora i reforme vezane za šume Brodske pukovnije

Radi boljeg upravljanja okolišnim (i ljudskim) resursima vojnokrajiskog teritorija i sustava, habsburški Dvor i vojna uprava donose brojne reforme koje možemo sustavno pratiti od doba vladavine Marije Terezije sredinom 18. stoljeća do razvojačenja Vojne krajine u drugoj polovici 19. stoljeća.³⁶ Za upravljanje šumama Slavonske vojne krajine svakako je važan Šumski red Marije Terezije iz 1755. godine (treba naglasiti kako su se terezijanske uredbe u periodu od 1750. do 1780. često modificirale, mijenjale i nadopunjavale),³⁷ u kojem su Gradiškoj i Brodskoj pukovnji dodijeljeni po jedan šumar ili šumski ophodnik (njem. *Waldbereiter*), te dva za Petrovaradinsku pukovnju, s godišnjim plaćama od 200 rajnskih forinti i besplatnim stanom, podređeni Slavonskoj generalkomandi u Osijeku, a kasnije je uvedeno da svaki šumar u doba sječe ima pod sobom 5 izabranih kaplara (lugara),³⁸ odnosno u prvotnom Šumskom redu su dužnosti lugara preuzimali vojnokrajiski časnici i podčasnici na razini lokalnih satnija.³⁹ Šumski red je sadržavao upute o tome kada se

³⁵ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 132 (vidi bilješku 17).

³⁶ Preciznije, od reformi grofa Josipa Friedricha von Sachsen-Hildburghausena i militarizacije Vojne krajine za vrijeme Rata za austrijsku baštinu (1740.-1748.) do razvojačenja Hrvatsko-slavonske vojne krajine (1873.) i njezinog teritorijalnog sjedinjenja s Trojednom Kraljevnom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1881.).

³⁷ Terezijansko doba je poznato kao doba reformi i velikih promjena u Habsburškoj Monarhiji, prije svega po urbarima Marije Terezije koji su obilježili njezinu vladavinu u ekonomsko-administrativnom smislu (npr. Privremeni urbar za hrvatske zemlje iz 1755., Slavonski urbar iz 1756. i Hrvatski urbar iz 1780. godine). Spomenuti Šumski red se također može promatrati kao jedna vrsta posebnog urbara namijenjenog u ovom slučaju za uređenje iskorištavanje šumskih resursa od strane podanika pod vojnokrajiskom upravom. Zanimljivo je za istaknuti kako terezijanske reforme i urbari nastaju upravo u vrijeme „najveće krize“ Habsburške Monarhije, u periodu između početka Rata za austrijsku baštinu i završetka Sedmogodišnjeg rata (1740.-1763.), kada se osim navedenih ratova događaju seljački i vojnokrajiski ustanci na ugarsko-hrvatskom teritoriju.

³⁸ Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft (II)* (Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1875), 607.

³⁹ Šumski red Marije Terezije za Slavonsku vojnu krajinu iz 1755. godine u hrvatskom je prijevodu objavio šumarski inženjer Bogoslav Kosović u službenom glasilu *Šumarski list* 1915. godine, a originalni dokument na njemačkom jeziku, koji je Kosović koristio, čuvao se u Ratnom arhivu u Beču. Iz obrade dosadašnjih historiografskih istraživanja nisam došao do

obavlja sječa drveta, koje se drvo smije sjeći i na koji način, te je Marija Terezija dala prava vojnim zapovjednicima za izdavanje šumskih cedulja (njem. *Waldzettel*) za besplatno drvo krajiškim obiteljima (po savjetovanju sa šumarima), kao i pravo odluke koja količina drveta može biti dodijeljena.⁴⁰ Osim šumskih cedulja za drvo, dodjeljivane su i šumske cedulje ili doznake za žirovanje svinja u vojnokrajiškim šumama, budući da se i to smatralo regalnim pravom, a cedulje za drvo i žirovanje svinja također su mogle biti dodijeljene i stanovnicima sela civilne Slavonije (Provincijala) kojima su zbog geografske lokacije šume vojne Slavonije bile bliži ili jedini izvor drvene građe i hrane za svinje, s iznimkom da su „Provincijalci“ (tada zvani paurima) morali plaćati određene poreze i „ceduljarinu“, od koje su krajišnici (graničari) bili oslobođeni.⁴¹

Najvažnije odredbe vezane za slavonske vojnokrajiške šume svakako su zabrana lova,⁴² ograničavanje šumskih putova,⁴³ obveza stanovništva u gašenju šumskih požara i očuvanju šuma od istih⁴⁴ te najvažnija odredba, da se prvo koriste već srušena, osušena ili trula stabla i nisko raslinje, kako bi se očistio šumski pod i potom uredila šuma, te da se izbjegava rušenje stojećih, zdravih

podatka o mogućnosti postojanja još kojeg primjerka dokumenta sačuvanog u hrvatskim arhivima. Također nema odgovarajućeg historiografskog ili šumarskog rada koji se bavi kritičnom analizom navedenog Šumskog reda te učincima i posljedicama istoga na vojnokrajiški sustav i društvo slavonske Posavine sredinom 18. stoljeća, iako se mnogi radovi o povijesti šumarstva u hrvatskim zemljama pozivaju na važnost Šumskog reda Marije Terezije. Usp. Bogoslav Kosović, „Red i instrukcija kako se imadu u buduće upravljati i uzčuvati šume Vojne krajine u kraljevini Slavoniji, te kako se pri izvršavanju tih svojih dužnosti imadu vladati šumari, koji će se za to postaviti“, *Šumarski list* XXXIX (1915), br. 5-6, 139-151.

⁴⁰ Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze (II)*, 607.

⁴¹ Kosović „Red i instrukcija“, 140-146.

⁴² Lov je Šumskim redom Marije Terezije zabranjen svima u Slavonskoj vojnoj krajini, no ubrzo su donesene izmjene toga zakona, tako da je još za terezijanskog doba bilo dozvoljeno loviti časnici i podčasnici, dok je običnom krajišniku dozvolu za lov potvrdio tek Josip II. u svojim Šumskim uredbama 1787. godine. Usp. Kosović „Red i instrukcija“, 150.

⁴³ Vlasti su smatrale da je u slavonskim šumama toliko šumskih putova da ih ni veći broj šumara ne bi mogao nadzirati, te zabranjuju izgradnju daljnjih putova i ograničavanje postojećih na maksimalno 4 uređena šumska puta, dok bi se ostatak putova trebao prekopati. Naglašavaju pri tome kako ovu zapovijed treba pod hitno i posvuda u Slavonskoj vojnoj krajini razglasiti i urediti šumske putove te da se izrada novih putova zabrani pod prijetnjom „teške i neminovne kazne“. Usp. Kosović „Red i instrukcija“, 149-150.

⁴⁴ Zabranjeno je bilo paliti vatre u šumama od Jurjeva (23. travanj) do Galova (Sv. Gal/Galen, 16. listopada, ili do blagdana sv. Luke 18. listopada), a onima koji su uhvaćeni u namjernom paljenju vatre u šumi je bila propisana najstroža kazna kao i za palikuće. Stanovništvo okolnih sela je bilo dužno besplatno sudjelovati u gašenju šumskih požara, a izbjegavanje obveze je trebalo biti također kažnjeno. Šumarima je naređeno također obratiti pozornost na suha stabla i dijelove šume te da se između suhih i zdravih stabala iskopaju duboki jarci i da se presjeku podzemne žile suhih stabala kako se „zaraze ne bi dalje širile“. Usp. Kosović „Red i instrukcija“, 148-149.

stabala u šumi, već da se ono ograniči na stabla izvan šumskih revira. Pri tome se primarno misli na manje gajeve, šikare, vrbike i ljeskare koji se nalaze na rubovima polja, vrtova i naselja ili uz kanale, potoke i močvare, odnosno radi se podjela između „pravih šuma“ (visokih šuma ili sjemenjača) i „šikara“ (niskih šuma ili panjača).⁴⁵ Interes i fokus vojnih vlasti leže na uređivanju šumskih revira visokih šuma, dok se „šikare“ ostavljaju na slobodno korištenje lokalnom stanovništvu, što pokazuju i kasnije terezijanske uredbе za nasljedne habsburške zemlje, gdje se npr. predlaže najbolje vrijeme sječe, odnosno da se sječa vrši u zimskim mjesecima (prosincu, siječnju i veljači), kada „drvo ne leži u vlastitom soku“, a ako se već mora cijepati ogrjevno drvo zbog hladnijeg vremena, onda neka to bude za „punog mjeseca“.⁴⁶ Jedna od važnijih promjena za sječu drveća je svakako promjena tehnike sječe: drvo se do terezijanskog doba cijepalo i obaralo sjekirom, a terezijanskim se uredbama uvodi korištenje pile kao jedinog dopuštenog oruđa za rušenje i tesanje stabala visoke šume (gubitak drvene građe je 15-20 % manji prilikom korištenja pile),⁴⁷ koja se koriste kao građevinsko drvo, dok je panjače (u starosti od 16-20 godina) dopušteno i dalje cijepati sjekirom, ali što niže i urednije na panju, te se donose upute o pravilnom korištenju pile i obaranju stabala u šumi.⁴⁸ Od tada se zapravo događa velika podjela u sječama šuma: jasno se mogu razlikovati sječa građevinskog i sječa ogrjevnog drveta. Ta se podjela vidi i iz tablica i formulara koji se prilažu novim uredbama, gdje se npr. stabla u visokim šumama (građevinsko drvo) u terezijansko doba zbrajaju pojedinačno, dok se u niskim šumama (ogrjevno drvo) procjenjuje drvena građa po hvatima.⁴⁹

Dolaskom Josipa II. na vlast i preustrojem Vojne krajine u kantonalni sustav,⁵⁰ donijete su jozefinske reforme i promjene unutar šumskih zakona. Jozefinska uprava donosi tzv. „Šumske uredbе“ za područje Varaždinske, Banske i Slavonske krajine.⁵¹ Jozefinska administracija nastavlja sličnu poli-

⁴⁵ Kosović „Red i instrukcija“, 147-148.

⁴⁶ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. Bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganzbesten, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch* III. i IV. Svezak. (Izdao J. Georg Mötzle, Beč, 1786.), sv. 3, 470.

⁴⁷ Radkau, *Wood: A history*, 198.

⁴⁸ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze*, sv. 3, 470-472, 564-567.

⁴⁹ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze*, sv. 3, 484-486.

⁵⁰ O fenomenu kantonalnog ustroja i reorganizacije Vojne krajine za vrijeme vladavine Josipa II. više u: Alexander Buczynski, „Pa to su samo Hrvati“: *Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011).

⁵¹ „Šumske uredbе“ su sačuvane na „slavonskom ili hrvatskom“ jeziku u sklopu fonda Babogredske satnije Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, a na suvremeni, standardni jezik ih je preveo i objavio Nikola Cik u sklopu svog rada *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovici 18. stoljeća*.

tiku upravljanja poput terezijanske, u smislu da stavlja naglasak na „nestanak šuma“, osobito hrastove šume, za koju Dvor i vojne vlasti pokazuju izraziti interes. Dalje u Uredbama opisuje koja su tri krivca za nestanak krajiških šuma: sječa mladog drveća, korištenje mladih hrastova u krajiškoj svakodnevici i stoka (goveda, koze i ovce), koja popase sve mladice i korijenje mladih biljaka u šumi.⁵² Zato se prve odredbe odnose na hrastovu građu, odnosno zabranjuje se daljnja izgradnja kuća i javnih zgrada sa hrastovinom (za javne zgrade i časničke stanove neka se koristi „bijelo drvo“, odnosno bukva, jasen ili grab), osim u slučaju krovišta ili kod pragova graničarskih kuća koji su u doticaju s močvarnim zemljištem. Što se tiče same sječe, Uredbe savjetuju da se sječa vrši iz smjera juga i treba paziti da prosjeci ne budu preširoki, jer treba čuvati mladice od udara vjetra i toplinskih valova. Nadalje spominju kako se u savjetu sa šumarima trebaju odrediti mjesta za sječicu, a ne sjeći proizvoljno, te da na površini od 1 jutra ostave 16-20 hrastovih stabala za sjeme, a ukoliko na sječenom terenu nema hrasta, onda treba izdvojiti taj broj bukvi, joha i jasena.⁵³ Uredbe također reguliraju da šuma nakon sječe mora biti očišćena od ležećih stabala i da se ne smije ostavljati drvo da trune na šumskom podu, već da se sva građa izveze iz šume (ukoliko graničar nema sredstva izvoza ili skladištenja drveta, onda je dužan prepustiti tu građu drugome), no pri tome se stabla ne smiju vući, već kolima izvesti i onome tko ne izveze do blagdana sv. Josipa (19. ožujak) drvena će građa biti oduzeta, a sam izvoz iste je bio dozvoljen ponedjeljkom, utorkom i srijedom, dok je ostatak tjedna šuma trebala biti zatvorena.⁵⁴ Dalje slijedi odredba da se šuma ne smije sjeći ako ima ležećeg, suhog, nagnutog ili ogorjelog drveta u prostoru od 2 sata hoda od sela, nego se ima prvo očistiti ta površina od takve vrste drveća (besplatno i bez izdavanja cedulja), ali ako je šuma udaljenija od 2 sata hoda i nema takve građe u blizini, onda se smije sjeći hrast, klen, brijest i bukva, i „to na način da se cijelo deblo iscijepa na metricu, a kvrge i granje slože na hrpu, što moraju odobriti kantonski časnik, dočasnik i šumar“,⁵⁵ i tad šumar mora izdati krajišniku šumsku cedulju. Ako krajišnik izgubi cedulju ili je ne vrati natrag šumaru nakon izvoza drveta, mora platiti pola šumske takse ili poreza koji je bio zapisan na njoj (Provincijalci su plaćali puni iznos), a tu su taksu inače plaćali vodeničari, bačvari, kolari, kovači, remenari i svi graničari koji su se bavili obrtom vezanim za drvo ili trgovali drvenom građom (pčelari su bili oslobođeni dotadašnjih poreza na držanje košnica u šumi).⁵⁶

⁵² Nikola Cik (prir. i prev.), „Šumske uredbe (1787.)“, u: *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovici 18. stoljeća*, diplomski rad (Filozofski Fakultet u Zagrebu, 2015), 376.

⁵³ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 375.

⁵⁴ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 376.

⁵⁵ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 377.

⁵⁶ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 378.

Osim zabrana, uređuje se i šumarski ured; iako moderno šumarstvo u Monarhiji kao takvo počinje funkcionirati tek nakon reformi šumarskih zakona 1850. godine, ovdje bilježimo početke održivog šumarstva kao zasebne instance i odjela unutar vojne uprave. Šumarsko osoblje doživljava proširenje tijekom josefinske administracije i djeluje na trima hijerarhijskim razinama (od najviše prema najnižoj: šumar, šumarski nadzornik i šumarski kaplar ili lugar), a svaka razina odgovara određenoj vojno-kantonnoj administrativnoj jedinici: šumar na razini pukovnije, šumarski nadzornik na razini kantona i šumarski kaplar na razini satnije. Od šumara i šumarskih nadzornika očekivalo se poznavanje, čitanje i pisanje službenog jezika, kao i znanje šumskih zakona i šumarskog zanata, te su morali biti ljudi od izuzetnog vladanja i manira, dok je za šumske kaplare ili lugare bilo dovoljno da poznaju šumske zakone, da su prikladni za službu te da nisu „odani piću“.⁵⁷ Obveza šumara je bila određivanje šumskih okruga koje su lugari morali ophoditi i pregledavati (pogotovo u danima i noćima kad su sajmovi u obližnjim selima gdje se prodaje drvena građa) te svaku nepravilnost prijaviti šumskom nadzorniku, koji je također imao dužnost svaka dva mjeseca detaljno proći i pregledati šume unutar njegovog okruga, a šumar svaka tri mjeseca prostor cijele pukovnije. Također, šumski nadzornici i šumari su trebali paziti provode li se sve točke Šumskih uredbi, vodi li se uredna sječa, je li četvrtina šume kod svakog sela zatvorena za stoku i provjeravati kaplare na njihovoj dužnosti te slati regularne izvještaje na više instance (do Slavonske generalkomande).⁵⁸ Šumarima i šumarskim nadzornicima dodijeljeno je pravo nošenja sablje i puške zbog sigurnosti te im se nabavljaju jahači konji, kako bi mogli obavljati svoju dužnost što bolje.⁵⁹ Također je za Slavonsku vojnu krajinu određeno da će šumar Brodske pukovnije postati „šumarski upravitelj“ (njem. *Walddirector*) za cijelo područje Slavonske vojne krajine, što znači da je osim službe šumara u Brodskoj pukovniji morao vršiti i nadzor nad šumarskim i financijskim poslovima šumara u Gradiškoj i Petrovaradinskoj pukovniji te voditi poslove organiziranja obuke osoblja i planiranja uzgoja i sječe drveća.⁶⁰ Šume su također znale direktno stradavati od posljedica olujnih nevremena, poplava i potresa, te je šumarsko osoblje bilo dužno izvještavati Generalkomandu i o takvim pojavama, no zabilježeni su slučajevi izvještaja prije kantonalne reforme. Tako se bilježi podatak u Ekonomskim protokolima Slavonske generalkomande iz 1780. godine, kako su tijekom ljetnih nevremena u srpnju i kolovozu te godine bila porušena i izvaljena 30.103 stabla na području Brodske pukovnije,⁶¹ a

⁵⁷ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 381.

⁵⁸ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 382.

⁵⁹ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 382.

⁶⁰ Cik, „Šumske uredbe (1787.)“, 383.

⁶¹ HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda), *Protocolum in Oeconomicis*, knj. 105. Upis za 73. sjednicu 12. rujna 1780. godine.

naposljetku je utvrđeno da se radilo o 20.803 stabla hrasta i 9300 stabala drugog, „neplodonosnog“ drveća (njem. *unfruchtbare Bäume*).⁶²

U kantonalnom regulativu iz 1787. godine određena su i prava lova unutar Slavonske vojne krajine. Prethodno su loviti smjeli samo časnici (do 1783. godine, kada se dopušta lov svim krajišnicima, pod uvjetom da love unutar teritorija svoje satnije), a 1787. godine navedene se sljedeće odredbe: lov je dozvoljen samo od listopada do kraja veljače, i to unutar lovačkih revira vlastitog sela; obični krajišnici ne smiju držati lovačke pse i hrtove (njem. *Windhund*); a svima onima koji su osuđivani za zločine ili stoje pod sumnjom i optužbom zabranjen je lov.⁶³ Hietzinger navodi kako je prehrambeni potencijal lova smanjen i da krajišnici i njihovi časnici ne love zbog hrane, već zbog dokolice i strasti „poput Engleza“, kao i da lov na medvjede, koji je Taube opisivao, ne postoji u Slavonskoj vojnoj krajini, ali da se organiziraju godišnje hajke na vukove.⁶⁴

Osnovni krajiški zakon cara Franje I. 1807. godine nije donio značajnije promjene unutar šumarskih uredbi, za razliku od ostatka pravno-administrativnog sektora, već je većinu starih uredbi i zakona potvrdio, a nekolicinu samo jasnije odredio (npr. količinu gorivog drveta koje dobivaju državni službenici),⁶⁵ no primjećuje se pojava stručnijih i modernijih pravilnika (npr. upute o pošumljavanju, procjene vrijednosti stabala, uvođenje šumskog katastra itd.) i obrazovanijeg osoblja sve do sredine 19. stoljeća, kada na prostoru Vojne krajine možemo govoriti o početku modernog potrajnog šumarstva.⁶⁶ Ipak, جوزefinske „Šumske uredbе“ ostaju pravni temelj gospodarenja šumama Vojne krajine do polovice 19. stoljeća.

Utjecaj državnih regulacija i reformi na društvo i šume Brodske pukovnije

Već spomenuti Engelovi opisi posavsko-srijemskih sela upućuju na to da je drvo korišteno kao glavni materijal pri izradi kuća od strane lokalnog stanovništva te je do sredine 19. stoljeća većina kuća slavonsko-srijemskih sela još uvijek bila izgrađena od drveta, no od „ušoravanja“ slavonskih sela

⁶² HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda), *Protocolum in Oeconomicis*, knj. 105. Upis za 77. sjednicu 24. rujna 1780. godine.

⁶³ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 243.

⁶⁴ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 244-245.

⁶⁵ Više o interpretaciji Osnovnih krajiških zakona iz 1807. pogledati: *Erläuterungen der Grundgesetze für die Carlstädter, Warasdiner, Banal-, Slavonische und Banatische Militär-Grenze*, Mathias Stopfer - k.k. Grenz-Verwaltungs-Oberlieutenant (Carl Gerold Verlag, Wien, 1831.)

⁶⁶ Damir Matanović, „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“, *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), 963.

1770-ih godina javlja se sve veći broj zidanih kuća od pečene ili sušene opeke, a potrošnja drvene građe se nastoji ograničiti i smanjiti, kao npr. odredbom iz 1776. godine koja zabranjuje upotrebu hrastovih šindri (daščica za krov) za izgradnju daljnjih krajiških kuća.⁶⁷ No, zbog dostupnosti drvene građe i spomenutog afiniteta prema radu s drvetom, gotovo je nemoguće bilo kontrolirati i ograničiti korištenje drvene građe u posavskim selima, Stoga je također bila raširena i seoska (kućna)⁶⁸ proizvodnja drvenih predmeta, naročito u srijemskim selima okruženima velikim šumskim površinama. Tu se može navesti npr. selo Morović, koje je bilo poznato po proizvodnji raznih drvenih predmeta (oruđa, namještaja, načvi, lula), dok se u 19. stoljeću javlja sve veće proizvodnja hrastovih dužica za bačve.⁶⁹ Za izgradnju zidanih kuća na prostoru Brodske pukovnije bilo je potrebno razvijeno ciglarstvo: procjenjuje se da je godišnje bilo proizvedeno između 9 i 11 milijuna komada egipatske, zidne i krovne pečene opeke,⁷⁰ te se svakako radilo o velikim količina gorivog drveta ili ugljena koje su morale biti potrošene u proizvodnji istih. Lazanin navodi kako su u Vinkovcima 1798. godine postojale ciglana i krečana, na južnoj strani Bosuta, u blizini vojnog vježbališta, u kojima su krajišnici radili u sklopu besplatne rabote.⁷¹

Kako bi osigurali ekonomski razvoj novoosvojenih teritorija u zaleđu posavske krajine i eksploataciju posavskih šuma, vojne vlasti morale su dodatno ojačati vojno-obrambenu ulogu slavonske Posavine, pa započinju s projektom izgradnje ili obnove utvrda pokraj većih trgovišta ili graničnih prijelaza (npr. Petrovaradin, Zemun, Brod, Vinkovci, Nova Gradiška) te izgradnju čardaka

⁶⁷ Sanja Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće: komparativna urbana historija*, doktorski rad (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006), 86.

⁶⁸ Pri tome se ne misli na razvijenu manufakturnu proizvodnju usporedivu s onom gradskih manufaktura i obrtnika, nego na manje, obiteljske obrte na selu, budući da je gospodarstvo vojnokrajiškog sustava bilo usmjereno isključivo na poljoprivredni i demografski razvoj. Jedini oblici manufakturne proizvodnje i urbanog obrtništva mogu se pronaći unutar vojnih komuniteta, u kojima su vojne vlasti nastojale poticati razvoj obrta i trgovine, no često je dolazilo do nesuglasica između vojnih vlasti i gradskih magisterija, što je rezultiralo čestim ukidanjem statusa vojnog komuniteta ili zlouporabom položaja i ovlasti od strane vojnih vlasti. Više o razvoju vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini u: Damir Matanović, *Grad na granici: slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica Slavonski Brod, 2008); Ivica Gollec, Damir Matanović, „Problem ukidanja vojnih komuniteta u Vojnoj krajini na primjerima Broda na Savi i Petrinje“, *Povijesni prilozi* 31 (2006), 183-192; Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*.

⁶⁹ Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951), 27-28.

⁷⁰ Izvori ne daju točan podatak o periodu kada se procjenjuje ovolika proizvodnja, no vjerojatno se radi o 19. stoljeću, kada raste broj i privatnih kuća od opeke. Usp. Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 301.

⁷¹ Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, 196.

duž lijeve obale rijeke Save. Tako se u periodu od 1715. do 1738. godine zbivaju najveći zahvati na izgradnji brodske tvrđave (periodični radovi i nadgradnje na tvrđavi odvijaju se sve do 1780-ih godina, otkada se rade samo nužni popravci).⁷² Osim tvrđave, provodila se i izgradnja čardaka (stražarnica) duž lijeve obale rijeke Save. Početkom 18. stoljeća zabilježeno je oko 88 čardaka na potezu od Jasenovca do Morovića, da bi do doba Josipa II. bilo ukupno 93 čardaka samo na području Brodske pukovnije, od ukupnih 245 čardaka u cijeloj Slavonskoj vojnoj krajini.⁷³ Zanimljiv primjer se može naći u spisima Ekonomskih protokola Slavonske vojne krajine za 1774. godinu, gdje zapovjedništvo Brodske pukovnije moli Slavonsku generalkomandu da im se dopremi drvo i potrebna sredstva za izgradnju 18 planiranih čardaka na području pukovnije.⁷⁴ Osim izgradnje tvrđave i čardaka, drvena se građa koristila u održavanju putova, cesta i mostova,⁷⁵ a vrlo je važno pri tome naglasiti da se radilo o močvarnom i poplavnom području, gdje bi lokalne ceste i putovi često bili neprohodni, naročito u kišnim mjesecima, što je stvaralo probleme i pri transportu same drvene građe. Tako je zabilježen slučaj iz 1772. godine o nemogućnosti dostave 3000 hvati (oko 10.230 m³) drvene građe iz područja vinkovačkih šuma za gradnju i potrebe utvrde u Petrovaradinu preko Vukovara, jer su cesta i šumski putovi između Vinkovaca i Vukovara zbog loših vremenskih uvjeta neprohodni te nedostaje dovoljno tegleće stoke za transport drveta, na što dolazi direktiva iz Generalkomande neka se drva transportiraju do Rajevog Sela na Savi (ako su ceste prema tamo u boljem stanju) te će se dalje drvena građa transportirati vodenim putem do Petrovaradina.⁷⁶

Jedan od oblika održavanja cesta sigurnima za promet bilo je krčenje i održavanje šuma uz ceste, kako bi se uništila potencijalna skrovišta hajduka i razbojnika te smanjila mogućnost prepada istih na putnike. Najbolji primjer masovnog krčenja šuma kako bi se iskorijenila razbojnička gnijezda vezan je za nastanak Nove Gradiške 1752. godine, kada su se zbog sigurnosti lokalnog stanovništva morale raskrčiti prašume Lonjica i Ostrilug jer je u njima zabilježena česta razbojnička aktivnost.⁷⁷ Taj se trend nastavio i u 19. stoljeću, tako

⁷² Mirko Marković, *Brod: kulturno-povijesna monografija* (Slavonski Brod: Matica hrvatska, 1994), 117-127.

⁷³ Josip Kljajić, „Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću“, *Povijesni prilozi* 22 (2002), 140-148.

⁷⁴ HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda), *Protocolum in Oeconomicis*, knj. 70. Upis za 3. sjednicu 11. siječnja 1774. godine.

⁷⁵ Hietzinger navodi brojke od 256 mostova samo na glavnoj cesti, dok se na ostalim putovima i cestama nalazi oko 434 mostova i prijelaza, većinom drvene izrade. Usp. Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 374-376.

⁷⁶ HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda), *Protocolum in Oeconomicis*, knj. 64. Upis za 12. sjednicu 11. veljače 1772. godine.

⁷⁷ Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze (II)*, 605.

da je npr. Drenovačka satnija 1818. godine dobila zapovijed održavati šumske poteze uz putove raskrčenima, kako bi se spriječili potencijalni razbojnički prepadi.⁷⁸ Ipak su krčenja šuma radi sigurnosti prometnica i naselja bila sekundarna potreba, dok je primarni razlog krčenja bilo proširivanje obradivog zemljišta, kako bi se povećao poljoprivredni potencijal Slavonske vojne krajine, a samim time i održao pozitivan demografski razvoj.

O opsegu krčenja i širenja obradivog zemljišta govore sljedeći podaci za Brodsku pukovniciju: od 1751. do 1787. površina zemljišnih posjeda je povećana s 55.348 jutara na 141.565 jutara, što bi značilo da se krčenjem šuma i isušivanjem močvara dobilo oko 86.217 jutara (oko 49.614 hektara) obradivog zemljišta.⁷⁹ Vinkovačko-srijemski dio Brodske pukovnije naročito je u tom periodu doživio svoja najveća proširenja obradivog zemljišta krčenjem šumskih površina; tako je npr. selo Štitar povećalo svoje oranice čak deset puta.⁸⁰ Vinkovci, kao pukovnijsko sjedište, također doživljavaju demografski rast i širenje: s 583 jutara oranica i 33 jutara livada (koliko bilježe 1751.), dolaze 1787. do 2711 jutara oranica i 1421 jutara livada.⁸¹ Nakon regulacijskih zakona koji su proizašli iz kantonalnih reformi i Šumskih uredbi iz 1787., kao i Osnovnog krajiškog zakona iz 1807. godine, došlo je do zabrane neovlaštenog krčenja i prestanka rasta površine oranica i livada, pogotovo nakon demografskog razvoja u 19. stoljeću, kada se može primijetiti trend postupnog rasta broja obitelji usporedno s postupnim smanjivanjem prosječnih površina oranica po obitelji, za razliku od druge polovice 18. stoljeća, kada su usporedno rasli broj obitelji i prosječna površina oranica po obitelji.⁸² Već tijekom inspekcije Slavonske vojne krajine od strane generalnog direktora Vojne krajine nadvojvode Ludwiga von Habsburg-Lothringena 1808. godine može se vidjeti promjena mišljenja kod vladajućih struktura: naime, on u svom izvješčaju navodi kako su velike poteškoće za agrarni razvoj Slavonske vojne krajine česte i velike poplave rijeke Save i njezinih pritoka, koje potom stvaraju močvarna područja, te se time gubi potencijalno obradivo zemljište, no što se tiče šuma, tu smatra da se trebaju zaustaviti sva nedozvoljena „zadiranja“ krajišnika na šumska zemljišta i krčenja istih radi širenja oranica ili dobivanja gnojiva.⁸³ Naprotiv, za isušivanja močvarnih zemljišta ne nudi samo „standar-

⁷⁸ Matanović, „Legalitet i legitimitet“, 967.

⁷⁹ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik: militarizirano društvo 1747.-1881.* (Zagreb: Naprijed, 1997), 104.

⁸⁰ Godine 1751. imalo je svega 111 jutara oranica i 210 jutara livada, da bi 1787. godine imalo ukupno 1184 jutara oranica i 668 jutara livada. Usp. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 104.

⁸¹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 104.

⁸² Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 105-106.

⁸³ HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda), kut. 48, 1809-R-4/1. *Izvješčaj nadvojvode Ludwiga o stanju u Slavonskoj Vojnoj Granici nakon proputovanja*, fol. 6.

dnu“ beneficiju od neoporezivog korištenja navedenog zemljišta, već nudi i bogatiju nagradu (vjerojatno se misli na novčanu) za svako rješenje ili ideju kako isušiti ili spriječiti nastajanje močvarnih polja u Slavonskoj vojnoj krajini unutar odgovarajuće razine iskoristivosti.⁸⁴ Naglasak je pri tome na agrarnom potencijalu Slavonske vojne krajine, kao i na očuvanja posavskih šuma kao važnog državnog resursa, a manufakturni razvoj i ostale grane privrede su zapostavljene u tom izvještaju, što je indikator da se radi o fiziokratskom pristupu u ekonomskom smislu. Iako su slavonske šume i dalje zastupljene u ovoj ekonomskoj politici i prikazu samog okoliša, te se i dalje javljaju određeni problemi u vezi s organizacijom i upravljanjem šumskim resursima, šume se stavljaju pod nadzor sad već razvijene vojnokrajniške šumarske uprave, koja je odgovorna za njihovo uređenje i gospodarsko iskorištavanje, dok se vojne vlasti nastoje fokusirati na rješavanje problema čestih poplava i isušivanja postojećih močvara kako bi se povećale površine plodnog i obradivog zemljišta.

Šume se nisu koristile samo radi drvene građe niti je bilo u interesu lokalnog naroda iskrčiti ih samo radi širenja oranica. Vrlo važna grana privrede u Slavonskoj vojnoj krajini bilo je svinjogojstvo, a ono je bilo direktno vezano za šume, budući da su se svinje vodile na žirovanja u hrastove šume. Većina autora tog vremena zapravo se slaže u tome da su svinjogojstvo i svilarstvo najunosnije grane privrede od kojih živi Slavonska vojna krajina. To naročito vrijedi za Brodsku pukovniciju, gdje su te dvije grane i najrazvijenije u usporedbi s Gradiškom i Petrovaradinskom pukovnicijom.⁸⁵ Tako Hietzinger navodi da je 1815. bilo sveukupno oko 226.674 komada svinja zabilježeno u Slavonskoj vojnoj krajini, a od toga čak 107.285 na području Brodske pukovnije.⁸⁶ Godišnje se, naime, na području Brodske pukovnije proizvodilo do 15.000 centi (njem. *Zentner*) slanine i 10.000 centi svinjske masti (oko 840.000 kg slanine i 560.000 kg svinjske masti).⁸⁷ Slavonske hrastove šume, ali i bosanske šume, gdje su Slavonci znali voditi ili „pustiti“ svoje svinje na žirovanje preko Save, vrlo su bogate žirom, što kao rezultat daje prilično uhranjene svinje, a tu se mogu naći i kapitalni primjerci, kao recimo u slučaju gdje Hietzinger navodi kako je prisustvovao klanju jednog primjerka od otprilike 13 centi (oko 728 kg!) u Vinkovcima 1809. godine, kojeg uspoređuje s teškom engleskom svinjom iz Cheshshirea od 1250 funti (oko 700 kg).⁸⁸

⁸⁴ *Izvještaj nadvojvode Ludwiga*, fol. 4.

⁸⁵ Za svilarstvo usp. Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 212; *Izvještaj nadvojvode Ludwiga*, fol. 13.

⁸⁶ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 190.

⁸⁷ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 190.

⁸⁸ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 191.

Osim žirovanja svinja, koje se odvijalo od 29. rujna (Sv. Mihovil, Mihael, „Miholjevo“) do 1. veljače (1. siječnja za seljake iz Civilne Slavonije), u šumu se mogla pustiti i ostala stoka na ispašu nakon oporavka šumske vegetacije, znači od svibnja do rujna, te se plaćao porez na ispašu, tzv. travarina, u iznosima od npr. 5 krajcara za odraslog konja ili govedo, 3 krajcara za ždrijebe ili tele te po 2 krajcara za ovcu.⁸⁹ Kozama je bio zabranjen pristup u šume jer su ih vojne vlasti smatrale glavnim uništavačima mladih stabala, no unatoč zabrani, Demian navodi kako je 1802. godine na području Slavonske vojne krajine popisano 11.918 koza, od toga najviše u Brodskoj pukovnici (4927 grla).⁹⁰ Zanimljivo je ovdje Demianovo mišljenje kako su koze uistinu štetne na područjima gdje su poljoprivredni i šumarski sustavi uredni i organizirani, no kako to nije slučaj za Vojnu krajinu, gdje uzgoj koza olakšava krajišnicima preživljavanje u teškim uvjetima, a navodi kako su mnoge stare krajiške šume i polja puni „niskog i neurednog raslinja i grmlja“ koje bi koze mogle očistiti i tako poboljšati privrednu situaciju te da bi veću korist imale vojne vlasti i narod da se uzgoj i ispaša koza strogo regulira (npr. zabrana ispaše u mladim šumama), a ne da se potpuno zabrani.⁹¹ O raširenosti i važnosti žirovanja svinja u slavonskim šumama svjedoče inspeksijska izvješća o šumama gdje su se žirovale svinje (njem. *Mastungs-Beaugenscheinigung*), koja nam donose vrijedne podatke o šumama, kao npr. o njihovom nazivu i veličini, radi se li o žirevima (hrastova šuma) ili bukvicama (bukova šuma) te koliko je svinja držano u pojedinim šumama. U sljedećoj tablici se nalazi popis šuma Brodske pukovnije po jednom takvom inspeksijskom izvješću, raspoređenih po nazivu i veličini, počevši od šuma koje graniče s Gradiškom pukovnijom na zapadu do šuma koje dotiču Petrovaradinsku pukovnju na istoku.

Tablični prikaz nazivlja žirovnih šuma Brodske pukovnije i njihove površine 1820. godine⁹²

| Naziv šume | Veličina šume u jutrima i kvadratnim hvatima | Preračunato u hektare (1 ha = 10 000 m ²) |
|--------------------------|--|---|
| Wranduck (Vranduk) | 2490 jutara i 10 kv. hvati | 1432,9 ha |
| Maricha Bok (Marića Bok) | 281 jutro | 161.7 ha |
| Pribudovac (Pribudovac) | 728 jutara | 418.93 ha |
| Migalovcze (Migalovci) | 568 jutara | 326.86 ha |
| Gradacz (Gradac) | 781 jutro i 3 kv. hvata | 449.43 ha |

⁸⁹ Matanović, „Legalitet i legitimitet“, 968.

⁹⁰ Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, 130.

⁹¹ Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, 131.

⁹² HR-HDA-Fond 445 (Brodsko graničarska pukovnja), Odjel graničarske uprave, Upravni odsjek, Šumarski ured, kut. 206 (1813.-1821.) b. b. (*Mastungs-beaugenscheinigung pro anno 1820*).

| | | |
|------------------------------------|------------------------------|------------|
| Maticha Gay (Matića Gaj) | 624 jutro i 1 kv. hvat | 359.08 ha |
| Mlada Wodicza (Vodica) | 1862 jutra i 20 kv. hvati | 1071.52 ha |
| Zadna (Zadnja?) | 1010 jutara | 581.21 ha |
| Wranowdoll (Vranovdol) | 660 jutara | 379.8 ha |
| Bresscsich (Breščić?) | 545 jutara | 313.62 ha |
| Debeljack (Debeljak) | 270 jutara | 155.37 ha |
| Gay (Gaj) | 145 jutara | 83.44 ha |
| Zadna Dolcza (Zadnja Dolca) | 1586 jutara | 912.68 ha |
| Gornja Dolcza (Gornja Dolca) | 208 jutara | 119.73 ha |
| Doljnja Dolcza (Dolca) | 566 jutara | 325.71 ha |
| 1-te Jelas (Prvi Jelas) | 560 jutara | 322.25 ha |
| 2-te Jelas (Drugi Jelas) | 487 jutara | 280.25 ha |
| Kutski Gay (Kutski Gaj) | 40 jutara | 23.01 ha |
| Szatrowdoll (Šatrovdol) | 640 jutara | 368.41 ha |
| Bratljewcze (Bratljevc) | 1163 jutara | 669.26 ha |
| Dilj | 664 jutra | 382.11 ha |
| Gloxak (Gložak) | 630 jutara | 362.54 ha |
| Gardon | 1268 jutara i 12 kv. hvati | 729.68 ha |
| Surduk | 875 jutara i 8 kv. hvati | 503.54 ha |
| Mlianska (Mlia-/Miljanska?) | 1154 jutra i 24 kv. hvata | 664.09 ha |
| Sapczar Zabran (Sapčanski Zabran?) | 50 jutara | 28.77 ha |
| Topoljanski Lug | 275 jutara | 158.25 ha |
| Renowicza (Renovica) | 1149 jutara | 661.21 ha |
| Glovacz (Glovac) | 950 jutara | 546.69 ha |
| Warczaga (Varcaga) | 672 jutra i 846 kv. hvati | 387.01 ha |
| Merolino | 5086 jutara i 451 kv. hvati | 2926.97 ha |
| Orljack (Orljak) | 3092 jutra | 1779.33 ha |
| Terstenik (Terstenik) | 2890 jutara i 1087 kv. hvati | 1663.48 ha |
| Mushko Ostrovo (Muško Ostrovo) | 2135 jutara | 1228.61 ha |
| Csisti Zerik (Čisti Cerik/Cerić?) | 435 jutara | 250.32 ha |
| Malli Zerik (Mali Cerik/Cerić?) | 75 jutara i 103 kv. hvata | 43.19 ha |
| Pusti Gay (Pusti Gaj) | 276 jutara | 158.83 ha |
| Durgutowicza (Durgutovica) | 504 jutra | 290.03 ha |
| Lusscsich (Luščić?) | 875 jutara i 1260 kv. hvati | 503.98 ha |
| Grabarje | 486 jutara | 279.67 ha |
| Sabraicski Gay (Sabraički Gaj?) | 818 jutara | 470.73 ha |
| Krivsko Ostrovo i Jasinje | 3114 jutara i 1128 kv. hvati | 1793.4 ha |
| Banovdoll (Banovdol) | 3425 jutara i 1560 kv. hvati | 1971.52 ha |

| | | |
|------------------------------|------------------------------|------------|
| Rastovicza (Rastovica) | 4286 jutara i 666 kv. hvati | 2466.67 ha |
| Jossova (Jošava) | 3217 jutara i 223 kv. hvata | 1851.34 ha |
| Slavier (Slavir) | 4563 jutra i 353 kv. hvata | 2625.96 ha |
| Ripacsa (Ripača) | 1713 jutara i 1530 kv. hvati | 986.32 ha |
| Csunjevcze (Čunjevci?) | 3582 jutra i 245 kv. hvati | 2061.39 ha |
| Dionicza (Dionica) | 572 jutra i 1120 kv. hvati | 329.56 ha |
| Ada | 1232 jutra i 596 kv. hvati | 709.18 ha |
| Wrabcsana (Vrapčana) | 2937 jutara i 453 kv. hvata | 1690.29 ha |
| Terbushancze (Trbušanci) | 955 jutara i 958 kv. hvati | 549.91 ha |
| Zwirinacz (Zvirinac) | 596 jutara i 1075 kv. hvati | 343.35 ha |
| Bazjass (Bazjaš) | 1492 jutra i 250 kv. hvati | 858.68 ha |
| Kunjevcze (Kunjevci) | 1478 jutara i 585 kv. hvati | 850.74 ha |
| Liskowacz (Ljeskovac) | 833 jutra i 1054 kv. hvata | 479.74 ha |
| Bock (Bok) | 342 jutra i 659 kv. hvati | 197.04 ha |
| Czerni Gay (Cerni/Černi Gaj) | 244 jutra i 496 kv. hvati | 140.58 ha |
| Gjipowine (Đipovine) | 83 jutra i 943 kv. hvata | 48.1 ha |
| Ambarine | 222 jutra i 880 kv. hvati | 128.06 ha |
| Killanowcze (Kiljanovci?) | 101 jutro i 910 kv. hvati | 58.44 ha |
| Allmass (Aljmaš) | 578 jutara i 547 kv. hvati | 332.81 ha |
| Bradavicza (Bradavica) | 428 jutara i 1193 kv. hvata | 246.72 ha |
| Gradina | 3358 jutara i 490 kv. hvati | 1932.41 ha |
| Dess (Deš) | 5504 jutra i 792 kv. hvata | 3167.63 ha |
| Tikar | 3720 jutara i 269 kv. hvati | 2140.81 ha |
| Naracsje (Naračje, Narača?) | 2521 jutro i 682 kv. hvata | 1450.98 ha |
| Dubrave i Dubovicza | 2181 jutro i 300 kv. hvati | 1255.18 ha |
| Bidanj | 460 jutara i 923 kv. hvata | 265.04 ha |
| Kusare | 3624 jutra i 1246 kv. hvati | 2085.92 ha |
| Kragujna | 4070 jutara i 1430 kv. hvati | 2342.63 ha |
| Orljak | 4474 jutra i 792 kv. hvata | 2574.91 ha |
| Desicsevo (Desičevo?) | 2640 jutara i 654 kv. hvata | 1519.45 ha |
| Zick (Čik, Žik?) | 283 jutra | 162.85 ha |
| Socsna (Sočna) | 4008 jutara i 1555 kv. hvati | 2307.01 ha |
| Radishevo i Bercsanske Bare | 2783 jutra i 664 kv. hvata | 1601.75 ha |
| Paovo | 1946 jutara i 1417 kv. hvati | 1120.36 ha |
| Poppovczi (Popovci) | 2454 jutra i 583 kv. hvata | 1412.39 ha |
| Trizlovo | 1630 jutara i 1569 kv. hvati | 938.57 ha |
| Rastovo | 1246 jutara i 1558 kv. hvati | 717.59 ha |
| Babin Zub | 655 jutara i 885 kv. hvati | 377.24 ha |

| | | |
|--------------------------|--|---------------------|
| Mašanj | 513 jutara i 951 kv. hvat | 295.55 ha |
| Jaranowacha (Jaranovača) | 679 jutara i 1066 kv. hvati | 391.12 ha |
| Kraplja | 313 jutara i 221 kv. hvat | 180.19 ha |
| Ragjenowcze (Radenovci) | 711 jutara i 1017 kv. hvati | 409.51 ha |
| Cerje? | 1160 jutara i 81 kv. hvat | 667.56 ha |
| Boljkovo | 3676 jutara i 527 kv. hvati | 2115.59 ha |
| Bock (Bok) | 2527 jutara i 245 kv. hvati | 1454.28 ha |
| Svenno (Sveno) | 2908 jutara i 149 kv. hvati | 1673.5 ha |
| UKUPNO | 135 635 jutara i 1414 kv. hvati | 78 054.01 ha |

Na ovom se popisu nalazi ukupno 89 imenovanih šuma, koje se protežu na oko 135.635 jutara i 1414 kvadratnih hvati zemljišta (oko 780.5 km²). Prema podacima iz rukopisnih statistika pukovnika Johanna Pichlera (1818.-1829.), ukupno su šumske površine zauzimala oko 14 geografskih kvadratnih milja teritorija Brodske pukovnije,⁹³ što otprilike iznosi oko 770.8 km² (133.942 jutra),⁹⁴ što znači da je ipak dio šumskih površina (oko 1693 jutra ili 9.7 km²) s popisa žirovanja raskrčen u periodu od 9 godina (1820.-1829.). Ako se uzmu u obzir podaci koje donosi Hietzinger za 1815. godinu, kada su šumske površine u Brodskoj pukovnji iznosile oko 135.723 jutra i 52 kvadratna hvata zemljišta,⁹⁵ to bi značilo da je u 5 godina (1815.-1820.) iskrceno oko 88 jutara šume, što je naspram krčenja u spomenutom periodu 1751.-1787. (86.217 jutara!) zanemariva brojka, no 1693 jutra raskrčena u periodu od 1820.-1829. svakako su indikator da nakon Napoleonskih ratova dolazi do jačanja industrijalizacijskih procesa i iskorištavanja drvnih resursa u Slavonskoj vojnoj krajini. Ovdje više nije riječ o proizvodima od drveta koje je izrađivalo lokalno stanovništvo u sklopu vlastitih seoskih obrta, već je riječ o daljnjem razvoju drvne industrije i uvođenju kapitalističkog sustava i radne snage izvana u Slavonsku vojnu krajinu, što započinje davanjem šuma u zakup trgovcima, tzv. drvnim malverzatorima za organiziranu proizvodnju potaše, odnosno pepeljaranja od 1815. godine,⁹⁶ te dalje osnivanjem prve pilane na području Brodske pukovnije u Vinkovcima 1819. godine.⁹⁷

Potaša (pepeljika) je već otprije poznata širem europskom društvu jer je služila kao jedan od važnijih sastojaka u staklarskoj manufakturi i industriji,

⁹³ Josip Kljajić, Mica Orban Kljajić, „Statistički opis Brodske pukovnije iz trećeg desetljeća 19. stoljeća“, *Scrinia Slavonica* 3 (2003), 595.

⁹⁴ Jedna geografska (njemačka) milja je iznosila oko 7.42 km, za razliku od poštanske (austrijske) milje, koja je iznosila oko 7.585 km. Usp. Josip Faričić, *Sustavi mjernih jedinica relevantnih za geografiju i kartografiju* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014), 2.

⁹⁵ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 127.

⁹⁶ Matanović, „Legalitet i legitimitet“, 966.

⁹⁷ Hietzinger, *Versuch einer Statistik*, sv. 2, 291.

koja se smatrala najvećim potrošačem drveta nakon željezne i solne industrije, prije svega bukovine i drvenog ugljena, ali u ovom slučaju i hrastova.⁹⁸ Tako je samo na području Županijske, Drenovačke i Vinkovačke satnije 1827. licitirano za spaljivanje i proizvodnju potaše oko 320.000 hvati drveta (to je oko 1.091.200 m³ drvene građe!).⁹⁹ U prosjeku je cijela Slavonska vojna krajina proizvodila oko 1500 tona potaše godišnje.¹⁰⁰ U starijoj literaturi se također navodi kako se u razvijenoj fazi proizvodnje potaše polovicom 19. stoljeća sjeklo oko 10.000 stabala godišnje u Brodskoj pukovnji, kako bi se proizvelo oko 6000 centi potaše, ne navodeći pri tome radi li se o bukovini, hrastovini ili nekoj drugoj vrsti drveća.¹⁰¹ Trgovci i drveni malverzatori su poticali pepeljarenje, argumentirajući ga korišću za vojnokrajški sustav, jer bi se iskorištavao „mrtvi kapital“ (šume), a uz to bi se pomoglo čišćenju šuma i njihovom pomlađivanju, no od sredine 19. stoljeća javlja se sve više protivnika pepeljarenja među šumarskom strukom jer se pokazalo da je ipak veća profitabilnost šume i drvene građe za proizvodnju hrastovih dužica nego potaše.¹⁰² Najbolji primjer toga je zapis Šumarskog odjela Brodske pukovnije iz 1847., gdje zakupnik šume nudi 2 forinte i 40 krajcara za količinu drveta potrebnu za proizvodnju jednog centa potaše, dok se za tu istu količinu drvene građe, procjenjuje šumarsko osoblje, na tržištu građevnog drveta i dužica za bačve može dobiti i do 31 forinte.¹⁰³ No, proizvodnju potaše je sredinom 19. stoljeća zamijenila drveno-prerađivačka industrija, potaknuta razvojem željeznica i širenjem tržišta drvene građe prema istoku Habsburške Monarhije.¹⁰⁴ Tu je prije svega važna proizvodnja hrastovih dužica za bačve, odnosno ručno tesanih francuskih dužica, koje su bile glavni izvozni proizvod slavonske Posavine u 19. stoljeću. Tomu u prilog govore brojke koje donosi literatura: 1829. godine je godišnja proizvodnja francuskih dužica iznosila oko 300.000 centi, odnosno oko 3 milijuna komada dužica, da bi do 1860. godine taj broj porastao na 1.500.000 centi, odnosno oko 16 milijuna komada francuskih dužica godišnje!¹⁰⁵

⁹⁸ Radkau, *Wood: A History*, 119.

⁹⁹ Matanović, „Legalitet i legitimitet“, 966.

¹⁰⁰ Matanović, „Legalitet i legitimitet“, 966.

¹⁰¹ Bićanić, *Doba manufakture*, 126.

¹⁰² Bićanić, *Doba manufakture*, 127-128.

¹⁰³ Bićanić, *Doba manufakture*, 127.

¹⁰⁴ Širenje drveno-prerađivačke industrije u hrvatskim zemljama u 19. stoljeću može se pratiti kronološki u smjeru od zapada prema istoku: počevši s karlovačkom okolicom 1824. godine, potom širenje na sisačke, banijske i moslavačke šume 1830-ih godina te naposljetku dolazak drvene industrije prvo u Podravinu, a zatim i u Posavinu 1840-ih i 1850-ih godina. Usp. Bićanić, *Doba manufakture*, 106-107.

¹⁰⁵ Bićanić, *Doba manufakture*, 108.

Eksploataciju šuma Brodske pukovnije može se pratiti na dva načina: praćenjem porasta direktnih novčanih prihoda Krajiške proventne zaklade iz šuma i usporedbom veličine šumskih površina Brodske pukovnije kroz različite periode izmjera u 19. stoljeću. Što se tiče novčanih prihoda, oni daju puno jasniju sliku eksploatacije šuma Vojne krajine: primjerice, Kaser donosi podatke da su oko 1780. godine cjelokupni državni prihodi od šuma Banatske vojne krajine iznosili tek oko 10.000 guldena, da bi 1806. dostigli iznos od oko 80.000 guldena, a 1861. su ukupni prihodi od šuma iznosili preko 600.000 guldena.¹⁰⁶ Prvi (manji) iznosi upućuju na dobit od lokalne prodaje drvene građe te pristojbi od kazni, žirenja i skupljanja šišarki,¹⁰⁷ koji odgovaraju ekonomskom modelu karakterističnom za drugu polovicu 18. stoljeća, dok kasniji (veći) iznosi upućuju na komercijalizaciju i sve veću ekonomsku eksploataciju šuma Vojne krajine i davanje istih u zakup za potrebe proizvodnje potaše i izrade hrastovih dužica, koju karakterizira industrijalizacija u 19. stoljeću. Već je prethodno spomenuti slučaj raskrčenih šumskih jutara u periodu 1815.-1829. godine bio predstavljen kao indikator daljnjeg intenziviranja eksploatacije šuma u 19. stoljeću, što potvrđuje i usporedba veličina šumskih površina Brodske pukovnije na sljedećem primjeru: ako uzmemo podatke o veličini šuma iz popisa žirovnih šuma Brodske pukovnije 1820. godine, dobit ćemo ukupan iznos šumskih površina od 135.635 jutara i 1414 kv. hvati (oko 780.5 km²), a usporedimo li ga s izmjerama šumskih površina Brodske pukovnije iz 1866. godine, gdje je ukupan iznos bio 113.501 jutro i 1234 kv. hvata (653.16 km²),¹⁰⁸ možemo reći da je u tom intervalu između 1820. i 1866. iskrčeno 22.134 jutra i 180 kv. hvati (127.37 km²) šumskih površina nepovratno, što znači da je navedena posječena površina pretvorena u neku drugu vrstu zemljišta (oranica, livada, voćnjak, vrt itd.). Pri tome treba naglasiti da je zasigurno posječena veća površina šuma Brodske pukovnije, no da je na ostatku posječenih površina zasađena mlada šuma ili da je ta površina ostavljena da na njoj prirodnim putem nikne mlada šuma, te je nadalje zanimljivo za primijetiti kako su neke od tih zasađenih ili iznikulih mladica iz tog perioda (1820.-1866.) danas vjerojatno neka od najstarijih stabala u slavonskim posavskim šumama.

Slične metode praćenja eksploatacije i odnosa prema šumama Brodske pukovnije i Slavonske vojne krajine je teško primijeniti za period 18. stoljeća, budući da se birokratizacija društva intenzivira tek nakon jozefinskih reformi 1780-ih godina, a samim time i uvid u detaljnija i jasnija financijska izvješća

¹⁰⁶ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 73.

¹⁰⁷ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 226.

¹⁰⁸ Mira Kolar-Dimitrijević, „Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvog svjetskog rata“, *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 4 (2008), 79.

i stanje blagajne Vojne krajine. Prva precizna trigonometrijska mjerenja zemljišnih posjeda i teritorija Habsburške Monarhije primjenjuju se tek od 1817. godine uvođenjem carskog patenta Franje I. o novim katastarskim izmjerama unutar Monarhije, a samo uvođenje novog katastra i njegova primjena pripremani su još od jozefinskih poreznih reformi, odnosno intenzivnije od pravno-poreznih reformi Franje I. 1806. i 1807. godine, među koje se ubraja i Osnovni krajiški zakon (1807.).¹⁰⁹ Jedan od najstarijih problema istraživača povijesti šuma i šumarstva jest procjena površina i udjela šumskog zemljišta na nekom teritoriju, kao i mnogobrojni državni, regionalni ili lokalni mjerni sustavi koji ne slijede logiku unificiranog metričkog sustava i zajedničkog tržišta. Kada govorimo konkretno o slučaju šumskih površina Slavonske vojne krajine u 18. stoljeću, teško je dati točan omjer ili površinu zemljišta pod šumama jer se pojavljuju velike oscilacije između različitih izvora i autora, a također se istovremeno događaju veliki zahvati u okolišu te su takve oscilacije u jednom pogledu i moguće, no njihove vrijednosti treba uzimati kao relativne maksimalne ili minimalne varijabilnosti. Tako se npr. početkom i prvom polovicom 18. stoljeća kod različitih autora i izvora spominju šumske površine u ukupnom udjelu između minimalnih 40 % i maksimalnih 70 % (ovisno o kontekstu; no svejedno je 30 % vrlo velika varijabilnost), dok je recimo za sredinu i drugu polovicu 18. stoljeća taj postotak varijabilnosti smanjen na 10 %, pa se tako npr. procjena udjela šuma u ukupnoj površini Brodske pukovnije toga doba kreće između 50 i 60 %.¹¹⁰

Iako od 19. stoljeća možemo pratiti pouzdanija mjerenja, ipak se javljaju određeni paradoksi: recimo, Demianova statistička izvješća početkom 19. stoljeća bilježe gotovo jednak postotak (oko 35 %) pošumljenosti Slavonske vojne krajine kao i na kraju istoga stoljeća u historiografskoj i šumarskoj literaturi.¹¹¹ Budući da je ekonomska deforestacija drugom polovicom 19. stoljeća, potpomognuta industrijalizacijom zemlje i razvojem željeznice, historiografski dokazana činjenica,¹¹² veći upitnik se tu stoga stavlja na Demianove

¹⁰⁹ O uvođenju i uporabi franciskanskog katastra više u: Miodrag Roić, Rinaldo Paar, „200 godina katastra u Hrvatskoj“, u: *Zbornik radova VI. hrvatski kongres o katastru*, ur. Miodrag Roić (Zagreb: Hrvatsko geodetsko društvo, 2018), 37-50.

¹¹⁰ Petrić, „O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća“, 263.

¹¹¹ Đuro Rauš, *Šume Slavonije i Baranje od Matije Antuna Relkovića do danas*, Radovi Centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima 2 (Vinkovci, 1973), 142.

¹¹² Radovi koji se referiraju na spomenute fenomene: Kolar-Dimitrijević, „Kratak osvrt na povijest šuma“; Rauš, *Šume Slavonije i Baranje*; Dušan Klepac, „Hrvatsko šumarstvo u drugoj polovici XIX. stoljeća“, u: *Hrvatski ban Josip Šokčević*, zbornik radova HAZU (Zagreb - Vinkovci, 2000); Zlata Živaković-Kerže, „Šuma/drvo – iskorištena ili ne iskorištena mogućnost. Prilog povijesnom razmatranju drvene eksploatacije na prijelazu 19. u 20. stoljeće“, u: *Slavonske šume kroz povijest*, zbornik radova (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije i Baranje, 2017).

podatke, koji opet, ako ih se pogleda iz jedne druge perspektive, mogu biti točni: naime, osim spomenutih kartografsko-geodetskih i statističko-mjernih problema toga doba, tu je prisutna i šumarska problematika, odnosno nepostojanje definiranosti vrste i starosti šuma, tj. šumskih zemljišta. Tako npr. Demian svoje podatke bilježi pred same najteže koalicijske ratove protiv Napoleona, gdje je izgubljen velik dio ljudstva i može se pretpostaviti privredna stagnacija, ako ne i regresija (pogotovo zbog gladnih godina 1813.-1816.) gospodarskog života općenito u Vojnoj krajini. Moguće je da se na pojedinim dijelovima mlada šuma u tom periodu od 10-15 godina mogla oporaviti i proširiti, što je recimo usporedivo sa situacijom u Vojnoj krajini nakon povratka krajiških postrojbi iz Sedmogodišnjeg rata (1756.-1763.), kada su velike površine zarasle u šikaru i mlade gajeve.¹¹³

Zaključak: Posljedice reformi i službene politike vojnih vlasti na odnos između društva i šuma u Brodskoj pukovnji

Koje su bile posljedice državnih reformi, službene politike vojnih vlasti i njihovog odnosa prema šumama i šumskim resursima na posavski okoliš i vojnokrajiško, slavonsko društvo? Posljedice i utjecaji državnih reformi i politike na društvo Slavonske vojne krajine vrlo su složeni i može ih se svrstati unutar više kategorija,¹¹⁴ no u slučaju odnosa između lokalnog stanovništva, vojnih vlasti i šuma svakako su dva fenomena za izdvojiti: postupna promjena privrednog oblika iskorištavanja šumskih resursa te pojava kriminala, odnosno društvenog neposluga. Tu se ne radi samo o spomenutom banditizmu i razbojništvu koje se nastavilo i u 19. stoljeću, no manjeg intenziteta nego prije jer su raskršene nekadašnje guste šume i šikare koje su u 18. stoljeću služile kao utočišta hajduka i razbojnika, već se ovdje radi o drugoj vrsti kriminala; naime, o krađi drvene građe i nastavku (do polovice 18. stoljeća poželjnih, a kasnije kontroliranih i „ilegalnih“, odnosno nepoželjnih) krčenja šuma. Dokaz tomu je inspekcija vojnih vlasti 1841. godine, u kojoj se nalazio i dvorski šumar Guillaume, te on bilježi sljedeće u svojem izvješću: vrlo je nezadovoljan situacijom u šumama Slavonske vojne krajine jer je primijetio daljnja ilegalna krčenja šuma, ne samo uz rubove oranica, već i u dubinama šumskih

¹¹³ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 102-103.

¹¹⁴ Do danas je objavljeno već dosta radova analitičke prirode koji istražuju pojedine društvene fenomene unutar vojnokrajiškog sustava te postoji i nekolicina povijesnih sinteza o Slavonskoj vojnoj krajini. Ovdje ću nabrojati samo neke od njih: Damir Matanović, *Između reformi i tradicije: Brodska pukovnja od sredine 18. do sredine 19. stoljeća* (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, 2013); Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 6 (2006), 193-222; Željko Holjevac, „Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u ranome novom vijeku“, u: Željko Holjevac, Nenad Močanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam International, 2007).

revira gdje bi se podizali ograđeni pašnjaci i krajiški stanovi. Dalje je bio nezadovoljan općenito nepoštivanjem šumarskih zakona i zabrana od strane lokalnog stanovništva, ali i neefikasnošću i potkupljivošću šumarskog osoblja te njihovim neznanjem ili nemarom pri obavljanju zadanih poslova, kao što je, primjerice, slučaj pojedinih šumskih revira u Petrovaradinskoj pukovnici, gdje se vodila loša šumarska služba i organizacija sječe i njege stabala te je učinjena šteta „za sljedećih 50 godina u nepovrat“.¹¹⁵

Osim spomenute inspekcije, dokaz su i zapisi iz krajiške svakodnevice, kao npr. satnijski spisi, izvješća i zapovijedi koje bilježe svakakve prekršaje i kažnjavanja krajišnika, ali ih i opominju zbog neregularnog odvoza drveta iz šume ili ponavljanja istih prekršaja (najbolji primjer za to bi bio uvid u *Zapovidi Babogredske kompanije 1823.-1824. godine*,¹¹⁶ gdje se mogu primijetiti, ako ne mjesečni, onda zasigurno tromjesečni, izvještaji oko pitanja sječe i odvoza drvene građe, živih ograda, ispaše stoke i ostalih stvari vezanih za šumu). Uvid u svakodnevicu ilegalnih krčenja pruža i Mijat Stojanović opisom tzv. „tarišuma“, odnosno kradljivaca drveta koji bi ilegalno sjekli stabla, najčešće noću (daje i pojam „mlatišume“ koji se koristi za one koji bez dozvole sijeku ili tresu drveće pa skupljaju žir ili šišarke).¹¹⁷ To opisuje sljedećim riječima:

„Njekoč, kad bi koji posavački seljak gradio kuću, ili drugu sgradu, sve je gradjeno i djelano od drveta, kano što su podsjeci, stupovi, vienci, grede, rožnice, tetivo, sljeme, krov, sve od hrastovine. A kad je komu nestalo kakva komada, pa nije mu dostalo ono šume, što je svaki dobivao bezplatno, otišli bi ukućani ili susjedi u zgodno vrieme noću u zabitnu stranu kakve šume, podsjekli hrast, do zore ga oborili, izpilili, izciepali i odvezli. A na panju bi podsječena drveta naložili oganj od ogranakah i tako opalili panj, kad bi sutra, ili prekosutra došo kakav šumar na ono mjesto, našo bi trag kradljivaca, tarišuma. Ali nije mogo znati, kad su ondje bili. Tako bi sakrili svoj trag.

Ovomu treba greda, sieci čitavo drvo; onomu sošica za pojatu, ili kolje i prokole za ogradu, ili taraba i plot, ruši hrašće, obaraj, nežali. Ima šume! Govorahu: šuma raste, dok mi spavamo. Jednom trebaju glavčine za kola, sieci briest. Drugomu treba naplataka za opasivanje kolesa, ili mu treba osovina ili ljestve, udri po klinu, sieci. Treba korito, sieci topolu. Treba valov, tarišumu.“¹¹⁸

¹¹⁵ Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze (IV)*, 282-283.

¹¹⁶ *Zapovidi Babogredske kompanije 1823.-1824. godine*, ur. Drago Roksandić i Luka Jakopčić. (Županja-Babina Greda-Zagreb: Zavičajni muzej „Stjepan Gruber“ Županja, Općina Babina Greda, FF Press, 2017).

¹¹⁷ Mijat Stojanović, *Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu* (Zagreb: vlastita naklada pisca, 1881), 143 (vidi bilješku).

¹¹⁸ Stojanović, *Slike iz života hrvatskoga naroda*, 144.

Ovaj oblik društvenog neposluha i kriminala može se promatrati kao direktna posljedica promjena u agrarnoj i ekonomskoj politici vojnih vlasti: od doba Marije Terezije i militarizacije Vojne krajine sredinom 18. stoljeća, centralna vojna vlast pod prosvjetiteljsko-apsolutističkim svjetonazorom sve više zadire u dotadašnja prava vojnokrajiškog stanovništva i nastoji kontrolirati svaki segment društva, od privredno-poreznog sustava u Slavonskoj vojnoj krajini kao makro-cjelini do, primjerice, urednosti krajiških okućnica i vrtova kao mikro-cjeline krajiške svakodnevice.¹¹⁹ Stanovništvo Slavonske vojne krajine je od skoro potpuno slobodnog iskorištavanja šumskih resursa u prvoj polovici 18. stoljeća u samo nekoliko desetljeća bilo ograničeno pri iskorištavanju istih, nametnuti su im novi porezni sustavi, obveze i ograničenja, koji su dodatno bili otežani složenom i često rigidnom birokratskom upravom. Dotadašnji načini života i tradicionalni privredni oblici koji su postojali unutar vojnokrajiških zajednica nisu bili zadovoljavajući, niti za vojne vlasti u privredno-ekonomskom, niti za lokalno stanovništvo u egzistencijalnom smislu, te dolazi do promjena istih. Te se promjene mogu primijetiti i na izgledu slavonskog okoliša: sve je manje gustih i nepreglednih šuma i velikih močvara koje su nam ostavili u opisu autori iz 18. stoljeća, dok su sve veće površine obradivog zemljišta u izmjerama krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Nakon promjena izazvanih „agrarnom revolucijom“¹²⁰ u 18. stoljeću i širenjem ratarske proizvodnje te prijelazom iz ekstenzivnog u intenzivne oblike stočarstva, dolazi u 19. stoljeću i do procesa industrijalizacije, gdje se u slavonske šume uvode novi proizvodni odnosi nastali za potrebe mreža kapitalističkog tržišta drvetom u Europi, o kojima je već bilo riječi u ovom radu. Dogodilo se, slikovito, „stezanje obruča“ oko tradicionalnih načina iskorištavanja šumskih resursa od strane lokalnog stanovništva, prvo od strane državne ekonomske politike koja je počivala na kameralističkim i fiziokratskim učenjima u 18. stoljeću te naposljetku od ekonomije industrijaliziranog kapitalističkog tržišta u 19. stoljeću, u kojemu je i država vidjela dodatne mogućnosti iskorištavanja ekonomskog potencijala slavonskih šuma za vlastite koristi. Stoga ne čudi što je pod strogim vojnim režimom, otežanim birokratskim i poreznim aparatom te ograničavajućom ekonomskom politikom, došlo do pojave kriminala i društvenog neposluha među lokalnim stanovništvom u vidu nepoštivanja ograničenja, izbjegavanja obveza i djelovanja unutar ekonomski „sivih zona“.

¹¹⁹ *Zapovidi Babogredske kompanije*, 95, 101.

¹²⁰ Termin „Druge agrarne revolucije“ odnosi se na razdoblje između 17. i 19. stoljeća (preindustrijsko doba), kada dolazi do uvođenja noviteta i intenziviranja poljoprivredne proizvodnje u Europi. Više o tome u: Gordon E. Mingay, *The Agricultural Revolution: Changes in Agriculture, 1650–1880*. (Documents in Economic History) (London: Adam & Charles Black, 1977); Erik Kerridge, „The Agricultural Revolution Reconsidered“, u: *Agricultural History* 43/4 (Agricultural History Society, 1969), 463–475.

Što se tiče okoliša, šumarska literatura i istraživanja u 19. i 20. stoljeću dotaknuli su i pitanje promjene šumskog sastava i vegetacije tijekom 18. i 19. stoljeća, gdje se tvrdi kako je krčenjem šuma i regulacijom korita rijeke Save povećana vlažnost tla slavonske Posavine (pojava viška vode, smanjeno isparavanje po jedinici površine) te da tada higrofiti poput hrasta lužnjaka istiskuju mezofite poput bukve i običnog graba, koji su do 1700. godine prevladavali (po procjeni) u omjeru od 70 % mezofiti, 20 % hrast lužnjak te oko 10 % poljski jasen, domaća topola i crna joha, dok se 1870. taj omjer mijenja u korist hrasta lužnjaka s udjelom od 70 %, poljskog jasena, domaće topole i crne johe od 15 % te naposljetku mezofita (obična bukva, obični grab, klen, lipa) također od 15 % udjela u ukupnim šumskim sastavima (Kozarac smatra kako bi se „prepuštanjem“ prirodnom uzgoju i dopuštanjem stvaranja prašuma sličnih onima prije 1700. dobio omjer u udjelu od oko 60 % šuma poljskog jasena, domaće topole i crne johe te oko 40 % udjela šuma hrasta lužnjaka i nizinskog brijesta).¹²¹ U prilog tome idu i opisi okoliša pojedinih posavskih sela iz 1698. (npr. Donja Bebrina, Poljanci, Oprisavci, Trnjanski Kut, Svilaj i dr.), gdje se većinom nalaze šume johe, a potom mlade hrastove i tisove šume, čije se drvo može koristiti za ogrjev, ali je još neupotrebljivo kao građevinski materijal.¹²²

Kod više obrađenih izvora različite provenijencije u ovom radu primjećuje se obrazac „nestašice drveta“ i „ugroženosti šuma“. O kojem se to točno fenomenu radi i je li stvarno prijetila Slavonskoj vojnoj krajini nestašica drveta i uništenje njezinih šuma? Ukratko i jednostavno – ne: razina deforestacije i količina dostupnog ogrjevnog i građevinskog drveta, prikazana kroz različite izvore toga doba i kasnija relevantna istraživanja, nikada nije upućivala na imanentnu krizu, ekonomsku nestašicu i ekološku katastrofu. Iako je u nekim dijelovima Europe uistinu i postojala nestašica drveta u ekonomskom i u ekološkom smislu, na području Brodske pukovnije, odnosno Slavonske vojne krajine, ona se „nije osjetila“, odnosno zbog tradicionalnih prava krajišnika na besplatno ogrjevno i građevinsko drvo do ukidanja vojnokrajiškog sustava, iako često ograničenih i strogo kontroliranih, ovdašnje stanovništvo nije imalo ekonomske probleme u nabavi drvene građe kao recimo ruralno i urbano stanovništvo u njemačkim, francuskim ili britanskim zemljama u 18. i 19. stoljeću. No, svakako ne treba zanemariti deforestaciju i već spomenuto smanjivanje šumskih površina, kao ni tešku egzistencijalnu situaciju u kojoj se lokalno stanovništvo nalazilo između obveza prema vojnim vlastima, pri-

¹²¹ Branimir Prpić, Ivica Milković, „Rasprostranjenost poplavnih šuma u prošlosti i danas“, u: *Poplavne šume u Hrvatskoj* (Zagreb: Akademija Šumarskih znanosti, Hrvatske šume i Grad Zagreb, 2005), 24.

¹²² Luka Jakopčić, *Rijeka Sava i proturječja habsburške imperijalne periferije u 18. stoljeću*, diplomski rad (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, FFZG Press, 2014), 37-38 (vidi bilješku 51).

državanja birokratsko-pravnih propisa i prilagođavanja državnim reformama i promjenama u ekonomskoj politici.

Jedan od razloga opstanka posavskih vojnokrajiških šuma i njihovog tradicionalnog iskorištavanja do sredine 19. stoljeća bio je izrazito usporen proces prihvaćanja i korištenja suvremenih poljoprivrednih tehnologija i ideja, te su naposljetku tek pojava željeznice, industrijalizacija i raspad vojnokrajiškog pravnog sustava u drugoj polovici 19. stoljeća omogućili veće komercijalno iskorištavanje slavonsko-srijemskih posavskih šuma i prestanak tradicionalnog načina (su)života i iskorištavanja šuma, koji je najavio postepen nestanak tradicionalnog ruralnog društvenog sloja u 20. stoljeću. Iako konačni faktori nestajanja tradicionalne ruralne privrede i društva leže primarno u modernizaciji i industrijalizaciji društva te privatizaciji i komercijalizaciji dotada općinskih (komunalnih) resursa s rastućom dinamikom od polovice 19. stoljeća, njihove početke možemo analizirati već u agrarnim reformama iz 18. stoljeća, naročito onima fiziokratske prirode, koje su možda čak iz današnje perspektive malim promjenama izazvale lančane reakcije i zaokret u dotadašnjem društveno-agrarnom modelu. Primjerice, već su pojava i uzgoj krumpira (i kukuruza u kontekstu Slavonske vojne krajine) kao zamjenske i bogatije stočne hrane za svinje smanjili potrebu za žirovanjem istih po šumama, kao što je i postupnim ukidanjem tropoljnog sustava i uvođenjem drugih vrsta, poput djeteline ili vučike, koje su služile za „zeleno“ gnojenje istrošenih polja (umjesto dotadašnjeg ostavljanja na ugaru, a koje su potom mogle biti iskorištene kao stočna hrana), došlo do smanjivanja potrebe za otvorenim pašnjacima i nestanka ekstenzivnog stočarstva, što je kao krajnji rezultat imalo privatizaciju općinskih pašnjaka i livada i njihovo pretvaranje u privatne oranice te razvoj intenzivnog stajskog stočarstva, koje se pokazalo korisnim za dobivanje i skupljanje stajskog gnojiva za polja.¹²³ S jedne strane su ove agrarne reforme pogodovale (državnim) šumarskim službama i interesima komercijalnih korisnika šumskih resursa jer su se konačno „riješili“ agrarnog šumarstva i uplitanja seljačkih zajednica u „šumske poslove“, no s druge strane je dovelo do novih sukoba s pristašama reformi i idejnih pobornika fiziokratizma, koji su u krčenjima šumskih površina vidjeli mogućnost širenja oranica, a time i „bogatstva“ društva i države, a ne korist u daljnjem razvoju šumarske znanosti.¹²⁴

Taj se proces intenziviranja agrarnih odnosa odvijao i na području Slavonske vojne krajine, odnosno Brodske pukovnije, zbog dvaju već spomenutih razloga, a koji se tiču pravno-poreznih reformi jozefinskog (i franciskanskog) sustava: zabrane daljnjih krčenja šuma bez dozvola i uvođenja zemljarine kao poreza, što je potaknulo lokalno stanovništvo na poboljšavanje postojećih poljoprivrednih tehnologija i kvalitete oranica (na gore spomenute načine) kako

¹²³ Radkau, *Wood: A history*, 153.

¹²⁴ Radkau, *Wood: A history*, 154.

bi se dobila veća količina usjeva, a ne samo kvantitativno proširenje zemljišta, koje bi im zbog zemljarine iznosilo još veći porezni teret. U samo jednom stoljeću, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, vojne vlasti, vojnokrajiško društvo i okoliš u Slavonskoj vojnoj krajini su doživjeli mnogobrojne promjene i transformacije u svojem međudnosu. Ipak, koliko god djelovalo paradoksalno, zbog rigidnosti birokratskog aparata, sporog prihvaćanja privrednih noviteta te održavanja tradicionalnih prava od strane lokalnog stanovništva (i putem „sive ekonomije“ ako je bilo nužno!) koja su sredinom 19. stoljeća već bila promatrana kao arhaična, šume i stanovništvo Brodske pukovnije uspjeli su izbjeći ekološke i ekonomske katastrofe toga razdoblja, iako je Posavina izgubila veliki dio svojih šumskih površina i nadasve epitet „divljine“, koji su joj pripisivali putopisci 18. stoljeća.

Bibliografija

Izvori (neobjavljeni)

- HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda). Protocolum in Oeconomicis, knj. 64
- HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda). Protocolum in Oeconomicis, knj. 70
- HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda). Protocolum in Oeconomicis, knj. 105
- HR-HDA-Fond 430 (Slavonska Generalkomanda), kut. 48, 1809-R-4/1. (*Izveštaj nadvojvode Ludwiga o stanju u Slavonskoj vojnoj krajini nakon proputovanja*)
- HR-HDA-Fond 445 (Brodska graničarska pukovnja), Odjel graničarske uprave, Upravni odsjek, Šumarski ured, kut. 206 (1813.-1821.) b. b. (*Mastungs-beau-genscheinigung pro anno 1820*)

Izvori (objavljeni)

- Csaplovics, Johann. *Slavonien und zum Theil Croatien*, 1., Harthleben Verlag, Pesth, 1819.
- Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen: Theil 4 - Militärgrenze in Slavonien und Ungarn*. Johann Andreas Demian. Beč, 1804.-1807.
- Historische und geographische Beschreibung des Koenigreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien*. Friedrich Wilhelm von Taube. Leipzig, 1777.
- Kosović, Bogoslav. „Red i instrukcija kako se imadu u buduće upravljati i uzčuvati šume Vojne krajine u kraljevini Slavoniji, te kako se pri izvršavanju tih svojih dužnosti imadu vladati šumari, koji će se za to postaviti“. *Šumarski list XXXIX* (1915), br. 5-6, str. 139-151.

- Kućnik*. Josip Stjepan Relković (Osijek, 1796). Priredio Josip Bratulić, Naklada „Privlačica“, Vinkovci, 1994.
- Mažuran, Ive. *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. I 1702. godine*. Građa za historiju Osijeka i Slavonije (knjiga 7), Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989.
- Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema* (Svezak II). Franz Štefan Engel. Prevela i objavila: Vera Stojić. Objavljeno u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* (Knjiga XIX. Svezak 1). Matica srpska, Novi Sad, 1971., str. 508-566
- Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganzbesten, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch* (III. Svezak). Izdao J. Georg Mötzle, Beč, 1786.
- Satir iliti divji čovik*. Matija Antun Relković (2. Izdanje, 1778.). Priredio Ivo Bogner. „Glas Slavonije“ Osijek ; Biblioteka „Vez“, Osijek, 1974.
- Stojanović, Mijat. *Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu*. Vlastita naklada pisca, Zagreb, 1881.
- Šumske uredbe (1787.)*. Objavio i preveo Nikola Cik u: *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovici 18. stoljeća*. Diplomski Rad, Filozofski Fakultet u Zagreb, 2015.
- Versuch einer Statistik der k. K. Militärgrenze des österreichischen Kaiserstaates* (3 Bände). Carl Benhard Hietzinger, Wien 1817.–1823.
- Zapovidi Babogredske kompanije 1823.-1824. godine*. Urednici Drago Roksandić i Luka Jakopčić. Zavičajni muzej „Stjepan Gruber“ Županja, Općina Babina Greda, FF Press, Zagreb-Babina Greda, Županja, 2017.

Literatura

- Anić, Igor. Poglavlje „Croatia“. U: *„Floodplain forests of the temperate zone of Europe“*. ur. Emil Klimo, Herbert Hager, Slavko Matić, Igor Anić, Jiří Kulhavy. Lesnická práce, Kostelec nad Černými Městy, 2008., str. 369-380
- Bičanić, Rudolf. *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750–1860*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951.
- Faričić, Josip. *Sustavi mjernih jedinica relevantnih za geografiju i kartografiju*. Sveučilište u Zadru, Zadar, 2014.
- Jakopčić, Luka. *Rijeka Sava i proturječja habsburške imperijalne periferije u 18. stoljeću*. Diplomski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu, FFZG Press, Zagreb, 2014.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik: militarizirano društvo 1747.-1881.* (II). Naklada Naprijed, Zagreb, 1997.
- Kljajić, Josip. „Zapovjednici brodske tvrđave i načelnici grada Broda u 18. i 19. stoljeću“. *Scrinia Slavonica* (br. 2). Hrvatski institut za povijest: podružnica za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 2002., str. 16-45

- Kljajić, Josip. „Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću“. *Povijesni prilozi* (br. 22). Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, 2002., str. 130-158
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvog svjetskog rata“. *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, br. 4 (Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju/Meridijani, Zagreb, 2008.), str. 71-93
- Lazanin, Sanja. *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće: komparativna urbana historija*. doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagreb, Zagreb, 2006.
- Marković, Mirko. *Brod: kulturno-povijesna monografija*. Matica Hrvatska, Slavonski Brod, 1994.
- Matanović, Damir. „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“. *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 3, str. 961-970.
- Oestreich, Gerhard. *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates - Ausgewählte Aufsätze*. Duncker & Humblot Verlag, Berlin, 1969.
- Orban Kljajić, Mica, Josip Kljajić. „Statistički opis Brodske pukovnije iz trećeg desetljeća 19. stoljeća“. *Scrinia Slavonica* (br. 3). Hrvatski Institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 2003., str. 567-635
- Petrić, Hrvoje. „O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća“. U: *Rijeka Sava u povijesti*, zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18.-19. listopada 2013. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2015., str. 261-279
- Prpić, Branimir, Ivica Milković. „Rasprostranjenost poplavnih šuma u prošlosti i danas“. U: *Poplavne šume u Hrvatskoj*, ur. Joso Vukelić. Akademija Šumarskih znanosti, Hrvatske šume i Grad Zagreb, Zagreb, 2005., str. 23-40
- Radkau, Joachim. *Wood: A History*. Na engleski preveo Patrick Camiller. Polity Press, Cambridge (UK), 2012.
- Rauš, Đuro. „Šume Slavonije i Baranje od Matije Antuna Relkovića do danas“. *Radovi* (br. 1). Centar za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima, Zagreb-Vinkovci, 1973. str. 107-160
- Roksandić, Drago. „Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine“. *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 3 (2007), str. 62-82.
- Vaniček, Franz. *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft* (Band II, Band III i Band IV). Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875.
- Völker-Rasor, Anette (ur.). *Rani novi vijek*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2016.

Summary

FORESTS AND SOCIETY OF THE SLAVONIAN MILITARY FRONTIER: AN EXAMPLE OF THE BROD REGIMENT IN THE SECOND HALF OF THE 18TH AND EARLY 19TH CENTURIES

After the Treaty of Karlowitz in 1699, the Habsburg Monarchy gained control over territories between the rivers Drava, Sava and Danube, that were split between civilian and military administration in the 18th century, known as Civil Slavonia (The Kingdom of Slavonia) under feudal rule and Military Slavonia (The Slavonian Military Frontier) under military and direct imperial rule. The Slavonian Military Frontier, which was situated in the Posavina region on the river Sava, bordering the Ottoman Empire to the south, was very rich in alluvial, flood plain forests, which were put under imperial protection and control. For the purpose of an improved hold and control of these forest resources, the Habsburg administration brought forth various regulations and imperial decrees during the 18th and 19th century, that lasted, with minor or major changes, until the industrialization and dissolving of the Military Frontier system in the second half of the 19th century. This research focuses on the impact of these regulations on the relationship between the military authorities, local population and their environment in the part of the Slavonian Military Frontier which was under the administration of the 7th Brod Grenzregiment. Besides the relationship, it gives also an analysis of the many environmental and social changes and their stages that were described through various sources in the period between the mid-18th and mid-19th century.

Keywords: forests, early modern history, Slavonian Military Frontier, environmental changes

Kontakt autora:

Mislav Radošević, mag. hist.

Slavonski Brod

e-mail: radosevcmislav@gmail.com